

ДО 200-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ТАРАСА ГРИГОРОВИЧА ШЕВЧЕНКА

ШЕВЧЕНКОВІ ВІЗІЇ УКРАЇНИ

Код порозуміння між народами

Ідеологічна боротьба навколо творчості Тараса Григоровича Шевченка триває досі. Спершу була ідеологія імперської Москви, а потім – комуністичної, нині, по суті, – неорадянська. Влада кожної системи намагалася приватизувати Шевченка, зробити з поета “вжиток” на свою користь, “показати людям велику людину так спрепарованою, в такому соусі, щоб вона була їй цілком нешкідливою” [8, с. 116], – писав сто років тому у газеті “Наш голос” (1911, – Ч. 5) Дмитро Донцов. Далі він підкреслював, що “можна, розуміється, насмикати з “Кобзаря” бажаних цитат і, уклавши їх у відповідний спосіб, зробити з Шевченка кого хочете, але не можна сфальсифікувати духу його музи. А сей дух, який віє з кожної сторінки його безсмертних творів, був диким, пристрасним, бурливим, могутим за силою протестом раба проти вікових кайданів – соціальної, політичної і національної неволі, що тяжіла над Україною” [8, с. 116–117].

Оксана Пахльовська коротко окреслила зловісні методи інтерпретації, реінтерпретації, ретрансляції творчості Шевченка в різному часі. Московська імперська система бачила в Шевченкові особливо небезпечного бунтаря Провінції (України – Л. В.), призначеної на культурно-національне небуття. Якщо ця система не змогла перешкодити Шевченкові як окремій людині писати, творити рідною мовою, то вона вдалася до найпідступніших методів витіснення української мови з культурного, історичного, інституційного буття нації (Валуєвський циркуляр, Емський указ та сотні інших анти-українських актів, спрямованих на зросійщення українців).

Комуністична система діяла по-своєму навіть софістикованіше: вона ставила собі на службу Шевченка, оголосивши його “революціонером-демократом”, “другом трудящих мас”, “поборником дружби між російським і українським народами”, “ненависником українських буржуазних націоналістів”, “революціонером-атеїстом” тощо.

З особливою силою спалахнула полеміка навколо Шевченка в пострадянський період – в основному зіткнулися “традиціоналісти” та “постмодерністи”. “Якщо перший підхід здебільшого перенасичений патріотичними штампами, то другий часто грішить позаконтекстуальністю, відчуженням від сутнісних історичних реалій” [43].

Когорги новітніх “десакрагалізаторів” (Ліна Костенко) нав’язують ліберальні політичні міфи про Шевченка, якого ми, начебто, “не знаємо”, – “шамана”, “міфотворця”, “відьмака”, “вурдалака”, космополіта- “загальнолюда” та ін. Деякі самозакохані постмодерні “творці”

висловлюються ще брутальніше і вульгарніше. Перекручування, фальшування Шевченкового “Я” базувалося в минулому і виростає тепер з усвідомлення того, що “він – духовний батько новітньої української нації. Він – основний елемент новітньої української культури. Він – найголовніший критерій українськості кожного, хто претендує називатися українцем, – наголошує Петро Іванишин. – Шевченко пропонує нам духовний імунітет проти будь-яких лжеістин” [15]. Саме тому Т. Шевченка не можна приписати до якоїсь сучасної політичної партії. Він найглибшим корінням зв’язаний із своїм національним ґрунтом. Академік Іван Дзюба слушно наголошує, що шевченкофобія є прихованою – чи не прихованою – формою українофобії. Історію свого життя Т. Шевченко назвав частиною історії всієї України. Грузинський письменник А. Церетелі, розповідаючи про свою зустріч з Т. Шевченком, відзначив, що він “вперше зрозумів із його слів, як треба любити країну і свій народ”.

Щоби по-справжньому збагнути силу Шевченкового духу, що є вищою від співчуття, вищою від терпіння, вищою за дочасне щастя (Д. Донцов), всебічно відчуті український і загальнолюдський добротвірний “огонь в одежі слова”, глибше осмислити наснажуючу націєтворчу сутність Шевченкового земного буття, потрібно кожному неупереджено, з чистими, моральними помислами перечитувати все, що написав поет-предтеча і що написали про нього, контекстуалізувати в межах україноцентризму та європейських цінностей. “Проблеми ідентичності, мови, незалежності країни були центральними в добу Романтизму не лише для України та інших слов’янських країн, а й для всієї Європи, хоча й різною мірою, – зазначає Оксана Пахльовська. – Без польського, італійського, французького, німецького контексту годі збагнути цього великого письменника, чий погляд проникав далеко в перспективу майбутніх віків” [43].

Тарас Шевченко жив в епоху, коли російська державно-правова доктрина утверджувала інтегральний постулат про існування “триєдиного русского народа” (великороси, малороси і білоруси). У популярних російських енциклопедіях писали, що “малоруссы, малороссы (иногда называемые южноруссами), представители одной из трех восточнославянских народностей, вместе именуемых русскими”. У таку “ніч бездержавності” (Є. Маланюк) Тарас Шевченко постав як поет невидимої країни, поневолених людей.

Ради їх,
Людей закованих моїх,
Убогих, нищих... Возвеличу
Малих отих рабов німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово.

Т. Шевченко відтворив духовність українського народу, його національну сутність, мову, культуру, історію, людську гідність, пробудив віру в краще майбутнє. Він поклав рідне Слово у міцну основу національного відродження народу, українського державотворення в контексті загальнолюдських цінностей.

Встане правда! встане воля!
І тобі одному
Помоляться всі язики
Вовіки і віки.

Уже тоді для Т. Шевченка кодом порозуміння між народами був критерій свободи, рівності, взаємної поваги до національної ідентичності та до людських прав. Таким духом пронизаний “Кобзар”, який побачив світ у 1840 р. в Петербурзі. “З цього і почалася віковична Шевченкова слава, – писав у 1906 р. Панас Мирний. – Огненне слово його наскрізь проймало серце не тільки тих, кому близьке було народне горе, а й тих, кому байдуже було до того. Всі дивувалися красі та силі тій простої мови, якою Шевченко виливав свої вірші. Увесь світ став прислухатися до його мови, а на Україні вірші його приймали як благовісне, пророче слово” [41, с. 363].

Надзвичайна подія

Видання першої збірки поезій Т. Шевченка з 8 віршів (“Думи мої, думи мої ...”, “Перебендя”, “Катерина”, “Тополя”, “Думка”, “До Основ’яненка”, “Іван Підкова”, “Тарасова ніч”) стало надзвичайною подією. У невідомій рецензії, яку опублікувала 4 травня 1840 р. “Литературная газета”, зазначалося, що “у віршах п. Шевченка багато вогню, багато почуття глибокого, скрізь дихає в них гаряча любов до вітчизни. Його картини згідні з натурою і виблискують яскравими, живими барвами. Взагалі в авторі цих малоросійських віршів відчувається невідомий талант”.

Журнали “Сын отечества”, “Библиотека для чтения” та газета “Северная пчела” у відгуках про “Кобзар” Т. Шевченка в один голос твердили, що української літератури немає й бути не може, бо немає, мовляв, української мови, а існує лише простонародна українська говірка, яка незабаром має відмерти. Саме тому рецензенти радили Т. Шевченкові писати твори не українською, а російською мовою. Але водночас всі вони визнавали поетичний талант автора “Кобзаря”. Наприклад, О. Сенковський у журналі “Библиотека для чтения” (1840, Т. 39, с. 15) підкреслював: “Якою б мовою він (Шевченко – В. Л.) не писав, він – поет. Він уміє відчувати і висловлювати почуття своє хорошим віршем; на кожному творі його лежить печать поезії, яка йде прямо до серця”.

Найреакційніший в тогочасній Росії журнал “Маяк”, який прагнув тримати під своїм ідейним впливом українських письменників, опублікував рецензію на “Кобзар” одного з своїх редакторів П. О. Корсакова. В ній поряд з позитивною оцінкою поезій Т. Шевченка говориться і про природність розвитку української мови та літератури.

Російські періодичні видання загалом позитивно оцінили першу збірку поезій Т. Шевченка. Це, як стверджує М. П. Комишанченко, заохочувало молодого поета до наполегливішої праці над художнім словом. Він уважно прислухався до голосу прогресивної критики [19, с. 7], а рецензентам, які, виступаючи на сторінках журналів “Сын отечества”, “Библиотека для чтения”, газети “Северная пчела”, хоч і говорили про незвичайний поетичний талант Т. Шевченка, але сповідували імперську доктрину “триединого русского народа” і радили йому покинути писати твори рідною українською мовою, Кобзар незабаром гнівно відповів у вступі до поеми “Гайдамаки”:

Спасибі за раду.
Теплий кожух, тільки шкода –
Не на мене шитий,
А розумне ваше слово
Брехнею підбите.

У багатьох літературно-критичних, художньо-публіцистичних, наукових статтях радянського періоду стверджувалося, що В. Белінський, М. Добролюбов, М. Чернишевський і Т. Шевченко – щирі друзі, однодумці, борці за соціальне і національне визволення. Згладжували, пом'якшували або замовчували негативне, вороже ставлення до української справи. Приміром, М. П. Комишанченко про негативну рецензію В. Белінського на поему “Гайдамаки”, яку надрукував журнал “Отечественные записки” (1842, – № 5), написав, що, мовляв, В. Белінський не зрозумів революційної суті поеми та справді її народного характеру [19, с. 8]. А от про листа “неистового” Віссаріона Белінського до відомого російського критика й мемуариста П. В. Анненкова, написаного у грудні 1847 р. після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства, арешту та заслання Т. Шевченка “під найсуворіший нагляд із заборонаю писати і малювати”, М. П. Комишанченко і словом не згадав. Не засудив наклеп В. Белінського на геніального мислителя, незрівнянного лірика, сатирика, драматурга, художника – патріота України, який у художній формі створив цілісну філософію національного буття і духу українського народу.

Зоологічна зловісність

Цинізмом історичної, інтелектуальної обмеженості віє від листа В. Белінського: “Наводил я справки о Шевченко и убедился окончательно, что вне религии вера есть никуда негодная вещь. Вы помните, что верующий друг мой (М. А. Бакунин – В. Л.) говорил мне, что он верит, что Шевченко – человек достойный и прекрасный. Вера делает чудеса – творит людей из ослов и дубин, стало быть, она может и из Шевченки сделать, пожалуй, мученика свободы. Но здравый смысл в Шевченке должен видеть осла, дурака и пошлеца, а сверх того, горького пьяницу, любителя горелки по патриотизму хохлацкому. Этот хохлацкий радикал написал два пасквиля – один на государя и императора, другой – на государыню и императрицу... Я не читал этих пасквилей, и никто из моих знакомых не читал (что, между прочим, доказывает, что они нисколько не злы, а только плоски и глупы), но уверен, что пасквиль на императрицу должен быть возмутительно гадок по причине, о которой я уже говорил” [1, с. 440].

В. Белінський заявляв, що тільки з приєднанням Малоросії до Росії туди “хлинула цивілізація”. Але ж було відомо (та й сам Белінський це, безумовно, знав), що аристократія московських завойовників завдала по Україні не лише фізичного удару, не тільки смертельно підтяла вольовий елемент народної свободи, а й безпосередньо спричинилась до нищення наукової еліти, інтелектуальних сил, які творили українську націю, її мовний, культурний, духовний світ.

За вказівкою Петра I у 1709 р. скорочено кількість учнів Києво-Могилянської академії з 2000 до 161. Він змусив кращі просвітницькі сили перебраться з Києва до Москви. Протягом 1701–1762 рр. до Москви виїхало 95 викладачів і студентів Києво-Могилянської академії. Серед численної армії культурних і церковних діячів, яких з України забрали до Росії, були Інокентій Гізель, Іоаннікій Галятовський, Лазар Баранович, Дмитро Ростовський (Туптало), Стефан Яворський, Гавриїл Бужинський, Феофан Прокопович, Симеон Полоцький та ін. Всі вони відігравали чи не головну роль у розвитку культурного й духовного життя Російської держави.

“Українці принесли з собою всю свою велику культуру, і вплив одбився на Москві на всьому житті. Він одбився на будівлі, на малюванні, на одежі, на співах, на музиці, на звичаях, на праві, на літературі і навіть на самій московській мові. Все життя складалося тоді так, що ставало неможливим прожити без українця. Всяких ремісників доставали з України; до Москви їздили наші ковалі, гончарі, шапошники, каретники, шевці, масловари, шевці рукавиць, селітровари, злотники, кахлярі і т. п., був окремий ряд в Москві, що прозивався польським (нас часто в Москві прозивали поляками)” [39, с. 75–76], – писав Іван Огієнко.

Завдяки українським вченим до Москви надійшли перші праці з граматики слов'янської мови, словники, історичні твори та інші зразки літератури. Москва користувалася книжками, що побачили світ в українських друкарнях. Низка діячів тогочасної літератури в Москві, провідників Петрових реформ, походила з України або виховувалася під впливом “київської шкільної науки”. Наприклад, Стефан Яворський став митрополитом Рязанським, “місцеблюстителем” патріяршого престолу, президентом Святійшого Синоду; ректор Київської академії Феофан Прокопович став заступником президента Святійшого Синоду і автором “Духовного Регламенту” – трактату, що узаконив владу царя над Церквою. Він був також автором й іншого трактату – “Правда воли монаршей”, який став своєрідним статутом російського самодержавства.

За даними К. В. Харламповича із 127 архиєреїв, які в 1700–1762 роках обіймали російські кафедри, було 70 українців, 47 росіян, троє румунів, двоє сербів, двоє грузин. Вихідці з України майже не поверталися на Батьківщину, а повністю зросійщувалися, самі ставали “обрусителями”, і про них уже згадували й згадують, як про російських діячів.

Після зруйнування Запорізької Січі, поділу Гетьманщини на губернії у 1781 р., скасування у 1783 р. козацьких полків як військової формації, так і адміністративно-територіальної одиниці (було закрито досить розвинуті українські школи, що функціонували при полках), запровадження кріпацтва Катерина II викорінювала з українців “развратное мнение, по коему поставляют себе народом от здешняго (російського – В. Л.) совсем отличным”.

Тарас Шевченко всім своїм єством відчував зловісність діянь російських царів:

От собі й читаю,
Що на скелі наковано:
Первому – Вторая

Таке диво наставила.
Тепер же я знаю:
Це той *первий* що розпинав
Нашу Україну,
А *вторая* доконала
Вдову сиротину.
Кати! кати! людоїди!
Наїлись обое,
Накраліся; а що взяли
На той світ з собою?

“Був я торік на Україні – був у Межигірського Спаса. І на Хортиці був, і скрізь був, і все плакав, сплюндрували нашу Україну катової віри німота з москалями, – бодай вони переказилися” [63, с. 34] – писав Т. Шевченко до майбутнього наказного отамана Азовського і Чорноморського козацького війська Я. Г. Кухаренка 26 листопада 1844 р.

Росіяни присвоїли собі величезний український культурний спадок, починаючи ще з часів давньоукраїнської держави Русі, Київської Русі, ізолювали Україну від Європи і світу. Навіть питомим українським етнонімом Русь Петро I назвав Московію, яка стала “Российским государством”. “Вся історія творення Російської держави – це водночас історія переплавлення різних ідентичностей в одну – російсько-православну, російсько-імперську, російсько-радянську, російсько-євразійську” [43].

Витворений за часів Петра I постулат, що Російська держава – це єдине і нерозривне ціле, як Свята Трійця, де Московія – “Бог-Отець”, Україна – “Бог-Син”, а Білорусія – “Бог-Дух Святий”, нині наполегливо нав’язує московський патріарх Кіріл.

Московською блекотою заглушені

Козацько-старшинська верства, яка пішла на спілку з Московією і погодилася з ліквідацією української автономії, від цих змін виграла: вона отримала право на володіння своїми ж селянами, що ставали кріпаками. Внаслідок “Жалуванної грамоти дворянству”, виданої Катериною II у 1785 р., українську знать головно зрівняли у правах з російською і приєднали її до до кіл “верноподданного російського дворянства”. “Страсть к чинам и особливо к жалованию” спричинились до того, що багато представників українського дворянства зреклося “козацької культури”, забуло рідну мову, повністю зросійшилося. У процесі асиміляції українці часто зрікалися деяких найкращих національних рис, натомість засвоювали чимало найгірших рис московитів (росіян).

Тарас Шевченко гнівно таврує, із саркастичним блиском спопеляє тих, наголошує академік Микола Жулинський, хто запліднений вірусом яничарства, зрадництва, угодовства незалежно хто він – ясновельможний гетьман чи син батька, який проливав кров “за Москву і Варшаву”, а тепер чваниться, що добре ходить у ярмі, “ще лучше, як батьки ходили”:

Раби, подножки, грязь Москви,
Варшавське сміття.

Такий оціночний присуд здійснює Т. Шевченко не лише “і мертвим, і живим”, але й “ненародженим землякам” своїм “в Україні і не в Україні”, “пророчо застерігаючи їх від повторення ганебних вчинків – зрадництва, самоприниження й рабського впокорення національного духа, якими підло уславилися діти і батьки лукаві” [10].

... А меж ними і землячки
Де-де проглядають.
По-московській так і ріжуть,
Сміються та лають
Батьків своїх, що змалечку
Цвенькать не навчили
По-німецькій – а то тепер
І кисни в чорнилах!
П’явки! П’явки! Може, батько
Остатню корову
Жидам продав, поки вивчив
Московської мови.
Україно! Україно!
Оце твої діти,
Твої квіти молодії,
Чорнилом політі.
Московською блекотою
В німецьких теплицях
Заглушені!.. Плач, Україно!
Бездітна вдовице!

Саме за царювання Катерини II було висунуто ідею “національного єдинства” українського і російського народів. В унісон В. Белінський писав, що історія Малоросії – це побічна ріка, що впадає у велику ріку російської історії. Він стверджував, що малоросіяни завжди були племенем і ніколи не були народом, а тим паче – державою. Нема, мовляв, української мови, а “есть областное малороссийское наречие, как есть белорусское, сибирское и другие областные наречия” [2, с. 17]. Цей голос В. Белінського вплітався у зловісний хор російських царів і їх вірнопідданих сановників, які після Переяславської угоди 1654 р. постійно принижували, цькували, фізично і духовно знищували українців.

М. Костомаров у листі до видавця “Колокола” О. Герцена писав: “После Киевского погрома (мова про розгром Кирило-Мефодіївського братства – В. Л.) запрещены были все сочинения обвиненных и цензура и шпионство начали ужасно свирепствовать против Малороссии; не только малороссийские книги подвергались недозволению являться в свет, преследовали даже ученые статьи о Малороссии; самые названия Украина, Малороссия, Гетманщина считались предосудительными” [56]. Видавнича справа в Україні з волі Москви була спаралізована. Навіть перший “Кобзар” і “Гайдамаки”

Т. Шевченка виходять у Росії. У 1847 році в Україні українською мовою вийшла тільки одна книжка, в 1848 р. – три, в 1849 р. – 2, в 1850 р. – 1, в 1851 р. – 2, в 1856 р. – 5.

Світоглядна концепція

Приховування історичної правди призводить до морально-духовного пошкодження, світоглядного обмеження. Яскравим свідченням такого стану є публікація у газеті “День” учителя і просвітянина з Маріуполя Павла Мазура: “Мене ще в школі привчили до того, що Віссаріон Белінський і Тарас Шевченко – щирі друзі та однодумці, що “неистовый Виссарион” не раз захищав від ретроградів українського поета, відстоював його право писати українською мовою, вітав вихід у світ “Кобзаря”...

Пам’ятається, що 1948 року, коли на офіційному рівні відзначалося століття від дня кончини Белінського, я, тоді ще учень десятого класу, підготував і виголосив у своїй школі повідомлення про дружбу геніїв двох народів. Я щиро вірив у те, що розповідав, слухачам сподобався мій виступ. Такий був час...

Знадобилися роки й десятиліття, щоб із неймовірним болем вдалося мені здерти зі своїх очей лукаву полуду, хоч трохи наблизитися до істини... І допоміг мені в цьому, хоч як це дивно, сам Белінський” [35].

Павло Мазур процитував фрагмент з листа В. Белінського до П. В. Анненкова (його наведено вище) і зазначив, що “лист цей спочатку мене приголомшив. Не вірилося! Як? Щоб Белінський та саме ось так висловився, саме ось так мислив?! Спочатку навіть не вірилося, що такий лист міг бути. Але досить було ще й ще раз погортати відповідний том творів Белінського (Полное собрание сочинений. – Т.9, Москва – Ленинград. – 1958), щоб переконатися в тому, що так воно й було.

Тут і почалося моє просвітлення – переоцінка діяльності й літературної спадщини “неистового Виссариона”. А тим часом у моєму записнику за цим епізодом з’явилася низка інших... І почала вимальовуватися досить-таки неприглядна особистість російського шовініста й революційного демократа, водночас – монархіста, який при потребі не погребує й неправдою.

Отже, маємо справу не лише зі сплеском печерних емоцій, але з певною світоглядною концепцією, що виходить за рамки приватних стосунків двох осіб. А це вже справа серйозна. Ось і такі, виходить, були в тогочасній Росії “революційні демократи” [35]!

Важливість позиції Павла Мазура полягає також в тому, що в шевченкознавстві потрібно максимально об’єктивно аналізувати суспільно-політичну ситуацію кожної епохи, роль і місце у ній тієї чи іншої особи. Коли мовиться про російських революційних демократів, то не слід їх оцінювати гамузом, а потрібно виокремлювати особливе, визначальне для правдивого осмислення українсько-російських стосунків.

Т. Шевченко у своїй творчості розвінчує московський режим, який нівелював, знищував неросійські народи, осмислює “систему сутностей і закономірностей, які створені українським народом і на яких тримається віками буття української нації та її суспільна свідомість, – підкреслює Олександр Мороз. – Усе його (Шевченкове – В. Л.)

життя і творчість мають національно-захисний, національно-творчий і національно-жертвований характер. Уся творчість поета пройнята ідеологією національно-визвольної боротьби українського народу” [38], вболіванням за долю інших народів, уярмлених московськими загарбниками.

Борітеся – поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас сила
І воля святая!

Заклик Т. Шевченка “Борітеся – поборете!” і сьогодні символізує гостре лезо проти новітніх загарбників. Бо ніхто ще не сягнув таких висот гнівного, полум’яного протесту проти ладу, заснованого на поневоленні трудової людини, як Т. Шевченко.

Заплановане урядом України спільне святкування 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка “з найбільшим її ворогом – сучасним режимом Московщини” [44] може перетворитися у бутафорію, яка буде заповнена трафаретними заявленими промовама офіційних осіб. “А. Т. Шевченко у своє 200-річчя чекає від народу не тільки святкових концертів, – наголошує голова ОУН (б) Стефан Романів. – Він зобов’язує той народ творчо виконувати його заповіді; його заклики, братерські поради, пророчі слова дороговказу до майбутнього щасливого життя нації і в ній кожного з нас Він же перший найбільш реально представив Україні вікового її ворога, вказуючи на його злочини проти уярмлених народів” [44].

Основоположне значення творчості Тараса Шевченка

Соціально-політичні, філософські, естетичні концепції Тараса Шевченка – поета, художника, мислителя, який з прожитих 47 років 24 провів у кріпацтві, 10 років – на засланні, 13 – під наглядом поліції, відіграли вирішальну роль у розвитку національної і соціальної свідомості українців.

Геній Т. Шевченка сконденсував дух епохи, який пульсував у народі, і виразив його у своїх творах. Російський революціонер-демократ Микола Чернишевський з винятковою чіткістю і ясністю визначив основоположне значення Т. Шевченка в історії української літератури, заявивши про те, що саме він вивів її в лави передових літератур світу. Так, у статті “Нові періодичні видання” він писав: “Малоросійська література набула вже такого розвитку, що могла б обійтися і без нашого великоруського схвалення, якби могли ми не співчувати їй. Коли у поляків з’явився Міцкевич, їм уже не потрібні стали поблажливі відгуки якихось французьких чи німецьких критиків: не визнавати польську літературу означало б тоді тільки виявляти власну дикість. Маючи тепер такого поета, як Шевченко, малоросійська література також не потребує нічиєї ласки” [59, с. 253].

Тарас Шевченко для Миколи Чернишевського був найвизначнішим представником українського літературного процесу, справді народним поетом, який не тільки добре

знав, а й правдиво відображав у своїх творах життя і прагнення народу до визволення від феодально-кріпосницького гніту, соціального та національного поневолення. У статті “Національна безтактність”, яка була опублікована після смерті Т. Шевченка, М. Чернишевський, розповівши про тяжкі умови життя західноукраїнських селян, в іронічному плані говорить про “влаштованість” і “забезпеченість” всім необхідним українських селян, що перебувають під гнітом російського самодержавства. При цьому, використовуючи з поеми Т. Шевченка “Кавказ” слово “благоденствувати”, критик з сарказмом відзначає: “Нашим російським малоросам дано всі права й вигоди, яких тільки коли-небудь бажали вони. Їх скривдити тепер не може ніяке плем’я. Вони благоденствують, за цілком вірним і дуже вдалим висловом свого любимого поета Шевченка” [60, с. 291].

Доречно привернути увагу до таких важливих думок М. Чернишевського: “... Якщо є племена, здатні викликати до себе симпатію більше, ніж інші племена, то саме малороси – одне з племен найсимпатичніших. Чарівне поєднання наївності й тонкості розуму, лагідність стосунків у родинному житті, поетична задумливість характеру непохитно наполегливого, краса, витонченість смаку, поетичні звичаї – усе поєднується в цьому народі, щоб полонити вас, так що іноплеменник стає малоруським патріотом, коли хоч трохи поживе в Малоросії. (А їхнє становище! Це плем’я – переважно плем’я селян, доля яких тяжка. Їхній патріотизм чистий від помислу про поневолення інших (Курсив наш – В. Л.); вони прагнуть лише того, щоб їм самим було легше жити на вільному світі: *ніяке інше плем’я не хочуть вони підкоряти собі чи кривдити* (Курсив наш – В. Л.) . Не можна не співчувати їм” [60, с. 330]. Надто актуальними є ці слова тепер, коли наступ московських і промосковських сил на українство набирає нових обертів у всіх життєвих сферах.

І в Росії, і в Україні з гордістю називають ім’я революціонера-демократа М. Чернишевського. Але потрібно не стільки схилитися перед своїми великими, – важливіше їх почути і творити, діяти в гуманістичному руслі. І Тарас Шевченко і Микола Чернишевський є прикладом порозуміння, злагоди, дружби. На жаль, в Росії і в Україні досі не перевелися українофоби, які сповідують імперську доктрину “триединого русского народа” і майстерно вміють використовувати українську історію, культуру, традиції в ключі “спільних” надбань двох народів. “В Росії розроблено план заходів із вшанування 200-річного ювілею великого письменника Тараса Шевченка. Акцентуватимуть увагу, звичайно, не на його протиімперській, антимосковській поезії, а на російськомовних повістях” [32], – слушно зазначає заслужений працівник культури Володимир Портянко.

Міцно і кровно зв’язаний з народом

Безперечно, згадуватимуть в Росії і про М. Добролюбова, який вважав Т. Шевченка справді народним письменником не тільки в українській, але й російській літературі: “Він – поет цілком народний, такий, якого ми не можемо вказати у себе. Навіть Кольцов не йде з ним в порівняння, тому що складом своїх думок і навіть своїми прагненнями

іноді віддаляється від народу. У Шевченка, навпаки, все коло його дум і співчуттів перебуває в цілковитій відповідності із змістом і ладом народного життя. Він вийшов з народу, жив з народом і не тільки думкою, а й обставинами життя був з ним міцно і кровно зв'язаний” [6, с. 579].

Доцільно було би опублікувати нині у російських і українських виданнях рецензію М. Добролюбова, “Кобзар” Тараса Шевченка. Коштом Платона Семеренка”. Вона побачила світ у журналі “Современник” (1860, – Кн.3). Це була одна з найкращих рецензій про творчість українського поета ще за його життя. Особливість цієї рецензії полягає також в тому, що в ній подана автобіографія Т. Шевченка.

Повернувшись із заслання, Т. Шевченко одразу опиняється в центрі політичного і літературного життя столиці. Ореол несхибного, нескореного борця – жертви самодержавного деспотизму, – слава геніального поета зробили постать Т. Шевченка надзвичайно популярною в найширших колах громадськості царської Росії. В часи, коли по всій країні розвивалася гостра критика кріпосницької системи, особливо повчальною могла бути розповідь про важкий життєвий шлях геніального кріпацького сина. З огляду на це редактор журналу “Народное чтение” О. О. Оболонський звернувся до Т. Шевченка з проханням написати свою автобіографію.

Відгукнувшись на це прохання, Т. Шевченко написав невеликий автобіографічний нарис, який був опублікований у журналі “Народное чтение” (1860, – Кн.ІІ) під назвою “Письмо Т. Г. Шевченка к редактору “Народного чтения””. Згодом автобіографію передрукувала газета “Санкт-Петербургские ведомости”. Своєрідно відгукнувся на Шевченкову автобіографію герценівський “Колокол”, надрукувавши у вересневому числі того ж 1860 року “Дополнение к биографии Т. Шевченка”, в якому повідомляв про новий арешт поета і висловлював обурення з свавілля царських жандармів. Повний текст шевченківської “Автобіографії” побачив світ лише через 25 років після смерті поета – в журналі “Киевская старина” (1885, – Кн.ХІ).

Привертаю увагу до такого фрагмента “Автобіографії” Т. Шевченка, яку органічно поєднав у своїй рецензії М. Добролюбов: “Про перші літературні мої спроби скажу тільки, що вони почалися в тому ж Літньому саду, в ясні безмісячні ночі. Українська суворя муза довго цуралася мого смаку, знівченого життям у школі, в поміщицькій прихожій, на постоялих дворах та в міських квартирах; але коли подих волі повернув моїм почуттям чистоту перших літ дитинства, проведених під убогою батьківською стріхою, вона, спасибі їй, обняла й приголубила мене на чужій стороні. З перших слабких моїх спроб, написаних у Літньому саду, надруковано тільки одну баладу *Причинна*. Як і коли писались вірші після неї, про це тепер я не почуваю охоти говорити. Коротка історія мого життя, накидана мною в цьому нескладному оповіданні на догоду вам, сказати правду, обійшлася мені дорожче, ніж я думав. Скільки років втрачених! скільки цвіту зів'ялого! І що ж я купив у долі своїми зусиллями не загинути? Мабуть, чи не одне тільки страшне розуміння свого минулого. Воно жахливе, воно тим більше для мене жахливе, що мої рідні брати і сестра, про яких мені тяжко було згадувати у своєму оповіданні, ще й досі – кріпаки. Так, шановний пане, вони кріпаки і досі!”. Глибокий біль виривався із зраненого серця Т. Шевченка.

“Так от які враження лягали на душу юнака за межею простого життя, “під убогою батьківською стріхою”; ось що зустрів він “в школі, в поміщицькій прихожій, на постійних дворах і в міських квартирах...”. Подібні враження могли б убити юну душу, знівечити всі моральні сили, загубити і затоптати людину. Але, видно, багато був обдарований душевними силами цей юнак, що він вийшов, хоч і не зовсім, може, непошкоджений з усього цього. А коли вже вийшов, то він не міг не звернутися до своєї України, не міг не присвятити всього себе тому, що віяло на нього святинєю чистого спогаду, що освіжало й зогрівало його в найтрудніші і найтемніші хвилини життя, – наголосив М. Добролюбов. – І він лишився вірним своїм першим дням, вірний своїй Україні. Він співає про її минуле життя, співає про її сучасне – не в тих колах, які втішаються плодами новітньої російської цивілізації, а в тих, де збереглась безхитросна простота життя і близькість до природи. Тим-то він такий близький до малоросійських дум та пісень, тим-то в ньому так і чути повів народності. Він сміливо міг сказати про свої думи:

Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас, –
Де ж мені вас діти?
В Україну ідїть, діти,
В нашу Україну,
Попідтинню сиротами,
А я – тут загину.
Там знайдете шире серце
І слово ласкаве,
Там знайдете ширу правду,
А ще, може, й славу...
Привітай же, моя ненько,
Моя Україно,
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину.

І ми не маємо сумніву, що Україна із захопленням прийме “Кобзаря”, давно вже їй, зрештою, знайомого. Він близький до народної пісні, а відомо, що в пісні вилилася вся минула доля, весь справжній характер України; пісня і дума становлять там народну святиню, краще добро українського життя, в них горить любов до батьківщини, виблискує слава минулих подвигів; в них дихає і чисте, ніжне почуття жіночої любові, особливо любові материнської; в них же виявляється і та тривожна оглядка на життя, яка змушує козака, вільного від битви, “шукати свою долю” [5, с. 58–59]. М. Добролюбов відчув глибинне вболівання Т. Шевченка за долю поневоленого українського народу, який в глуху темну ніч царювання Миколи I виступив із своїм Словом від імені мільйонів закріпачених. Шевченкове Слово прозвучало нещадним присудом всьому режимові насильства й брехні, національного та соціального безправ'я, жорстокості російської імперської сваволі.

Вірність родині й нації

Головним, фундаментальним змістом Шевченкових “прозирань” (М. Жулинський) у майбутню долю України було духовне воскресіння, національне прозріння українців, братання в єдиній родині, гармонійне співжиття у своєму рідному домі.

Однак проімперські російські видання, які сповідували ідею “національного єдинства” російського і українського народів, систематично паплюжили діяльність активних учасників культурного процесу в Україні. Особливо роздратовано нападали на “Кобзар” Т. Шевченка, намагаючись похитнути його авторитет серед читачів. Наприклад, журнал “Домашня бесіда” опублікував кілька наклепницьких заміток та статей про Т. Шевченка. В кінці березня 1861 р. тут була надрукована погромна рецензія священника Л. Крамаренка на виданий Т. Шевченком “Букварь южнорусскій” і “Письмо” до редактора. Радянський дослідник М. П. Комишанченко акцентував лише на тому, що “українському поетові докорялося за те, що він не прийняв сповіді перед смертю та до останніх днів свого життя підпримував зв’язки з російськими революційними демократами” [19, с. 19].

Насправді головна причина оприлюднення погромної рецензії Л. Крамаренка зовсім інша. Зросійщеного священника московського православ’я обурило, що Т. Шевченко уклав і видав “Букварь южнорусскій” українською народною мовою. До Т. Шевченка букварі писали лише церковнослов’янською мовою і нею навчали українських дітей. У букварі Т. Шевченко вмістив молитви “Отче наш ...”, “Вірую...”, “Псалом СХХХІІ” (Подаємо його за повним зібранням творів у дванадцяти томах. – Т.1. – С. 262):

Чи є що краще, лучше в світі,
Як укупі жити,
З братом добрим добро певне
Познать, не ділити?
Яко миро добровонне
З голови честної
На бороду Аароню
Спадає росою
І на шитіі омети
Ризи дорогіі;
Або роси ермонськіі
На святіі гори
Високіі сіонськіі
Спадають і творять
Добро тварям земнородним,
І землі, і людям, –
Отак братів благих своїх
Господь не забуде:
Воцариться в дому тихім.
В сем’ї тій великій,
І пошле їм добру долю
Од віка довіка.

Думи “Про пирятинського попівича Олексія” і “Про Марусю попівну Богуславку” навчають дітей високої християнської морально-духовної поведінки, вірності родині й нації. Т. Шевченко дібрав до букваря мудрі, цікаві прислів'я, приказки.

Де є добрі люди,
Там і правда буде,
А де кривда буде,
Там добра не буде.

Або Ви, тату, йдіть по дрова,
А я буду дома,
Або я буду дома,
А ви йдіть по дрова.
Брехнею увесь світ пройдеши, – та назад не вернешся.

Отже, у букварі органічно поєднані глибока релігійність Т. Шевченка і українська народна творчість. Однак за комуністичного режиму ще зі шкільної парти, а також з допомогою преси, радіо і телебачення методично й цілеспрямовано переконували, що Т. Шевченко Богоборець, атеїст, що він проклинав самого Бога. “До подібних сентенцій комуністів та ідеологічно заангажованих учених радянської доби на цю тему додали немало дешици церковники московського православ'я, зокрібно і його зарубіжної гілки, які так познушались над правдивою, істинною вірою Шевченка, як це могли зробити тільки лицеміри-фарисеї, книжники часів земного життя Господа Ісуса Христа” [47], – наголошує професор Микола Тимошик.

У багатьох науково-публіцистичних дослідженнях читаємо, що народження Т. Шевченка – поета і митця, філософа і борця, який став символом нації, – зумовлена всім ходом історичного і духовного розвитку України з її тривалою, сповненою драматизму, героїчною боротьбою за волю. “Т. Шевченко як Пророк, незламний борець своєю безсмертною, істинно народною поезією врятував націю від загибелі й асиміляції, – наголошує Олександр Мороз. – Т. Шевченко – це гербовий знак, по якому нас впізнавали і пізнають у всьому світі, він оприлюднив українців у світі” [38].

Орю
Свій переліг – убогу ниву!
Та сію слово. Добрі жнива
Колись-то будуть.

...Моя порадонько святая!
Моя ти доле молодая!
Не покидай мене. Вночі,
І вдень, і ввечері, і рано
Витай зо мною і учи,
Учи неложними устами
Сказати правду. Поможі
Молитву діяти до краю.

Християнський гуманізм

Релігійний (християнський) імператив пронизує багато Шевченкових творів. У поемі “Неофіти” Кобзар закликає:

Моліться Богові одному,
Моліться правді на землі,
А більше на землі нікому
Не поклоніться.

У циклі “Давидові псалми” Т. Шевченко звертається до Господа допомогти донести його Слово до українського народу:

Молюсь, Господи, внуши їм
Уст мої глаголи.

Слово Т. Шевченка – це ідея, задум, план, проект, закон формування української людини, творення її національної сутності, утвердження державницького мислення, суспільного демократичного розвитку. Шевченкове Слово – це не просто поетичне слово – це проголошене Шевченком Господнє Слово, яке вселяє Надію на краще, Віру у світле майбутнє, наснажує Любов’ю до рідної землі, до чесної, сумлінної праці. Тоді:

Діла добрих оновляться.
Діла злих загинуть.

Тарас Шевченко всім своїм еством стверджує:

Якби не Бог поміг мені,
То душа б живая
Во тьмі ада потонула,
Проклялась на світі.

Поет молиться “серцем самотнім” Господові в надії на повернення знедоленим, покритим доброю долею, на спасіння від злотворящих, на розсіяння тьми неволі:

Колись Бог нам верне волю,
Розіб’є неволю.
Господь любить свої люди,
Любить, не оставить,
Дожидає, поки правда.
Перед ними стане.

Просвітлювачем, носієм Правди покликаний бути поет-предтеча Тарас Шевченко. Він надходить з нашого українського майбутнього, поєднавши у собі теперішнє та минуле українського народу. В його уяві Україна постає в образі Божої Матері-Марії,

яка за визначенням філософа Сергія Кримського “є зразком інтимного єднання з Богом шляхом боговтілення в людину, умовою народження, коли Слово стає плоттю, образом краси і благодаті” [24, с. 116].

Благословенная в женах,
Святая праведная Мати
Святого Сина на землі.
Не дай в неволі пропадати,
Летучі літа марне тратить.
Скорбящих радосте! Пошли,
Пошли мені святеє слово,
Святої правди голос новий!
І слово розумом святим
І оживи, і просвіти!
І розкажу я людям горе,
Як тая Мати ріки, море
Сльози кровавої лила,
Так, як і Ти. І прийняла
В живу душу світ незримий
Твойого розп'ятого Сина!..
Ти Матер Бога на землі!
Ти сльози Матері до краю,
До каплі вилила! Ридаю,
Молю ридаючи, пошли,
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило.
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово, Божеє кадило,
Кадило істини. Амінь.

Т. Шевченко благає скорбну Марію провістити про особливу місію нового Слова, яке має народитися від Правди, вселитися в людські душі, освітити їх світлом Істини і порятувати окрадений український люд.

Скажи, що правда оживе,
Натхне, накличе, нажене
Не ветхес, не древле слово
Розтленное, а слово нове
Меж людьми криком пронесе
І люд окрадений спасе...

Отже, світоглядні засади творчості Т. Шевченка органічно вписуються в означення “християнський гуманізм”, ґрунтований на тотожності прекрасного, правдивого та доброго.

В автобіографічній повісті “Художник” Т. Шевченко наголошував, що “в божественній, безсмертній природі багато, дуже багато прекрасного, але ж торжество й вінець безсмертної краси – це обличчя людини, напоєне щастям”. Т. Шевченко говорить не про відірвану від довкілля автономну людину, а про людину, що є частиною Божого світу зі своїми національними особливостями. Донеччанин, учасник Острозького клубу вільного інтелектуального спілкування молоді Сергій Стуканов підкреслює: “Тільки шукаючи Бога, вказуючи на Христа, людина здатна віднайти виправдання своєму життю (антроподицея) та виповнити його справдешнім сенсом. Саме на цій дорозі – дорозі пошуку Бога – Т. Шевченко й приходять до третього (після людини й Бога) засадничого вузла свого світовідчуття – України” [48].

Любіться, брати мої,
Україну любіте,
За неї безталанну
Господа моліте...
... Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окрадену, збудять...
Ох, не однаково мені.

Слушним є твердження сучасного українського філософа Галини Дичковської, згідно з яким Бог та Україна постають у творчості Кобзаря тотожними поняттями: Т. Шевченко “шукає Бога і знаходить Україну, шукає Україну і знаходить Бога: пошук України відбувається через пошук Абсолюту, а пошук Абсолюту (хоч в раціональній, а хоч у містичній його іпостасі) обов’язково приводить до України” [48]. Т. Шевченко закликає:

Схаменіться, недолюди,
Діти юродиві!
Подивіться на рай тихий,
На свою країну,
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну,
Розкуйтеся, братайтеся,
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі.

Прометей України

Т. Шевченко не лише виразник українського духу, а й охоронець нації, її мови, звичаїв, національного характеру. У своїх творах він всебічно осмислив характерні риси української ментальності. На думку О. Мороза, це – “волелюбність, працьовитість, терпимість, національна честь і гідність, християнська релігійність, жертвний патріотизм, обдарованість, толерантність до інших, опора на власні сили, солідарність з поневоленими, любов до природи, землі, антиімперська та антишовіністична спрямованість і віра у свій народ” [38].

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю!

Ці слова Тараса Шевченка підкреслив у своєму “Кобзарі” Олекса Гірник, уродженець села Богородчани Івано-Франківської області, який у ніч на 21 січня 1978 року, в день Злуки Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки самоспалив себе на Чернечій горі в Каневі.

Олекса Гірник прийшов до Тараса Шевченка на сповідь, на святе причастя. І собою мав дві канистри з бензином і запальничку. Фундатор музею “Смолоскип” Віктор Тупілко у газетах “День” (27 березня 2012 р.) та “Українське Слово” (4–10 квітня 2012 р.) і Михайло Іщенко у газеті “Українське Слово” (30 січня – 5 лютого 2013 р.) описали шлях до жертвального вчинку Олекси Гірника заради визволення українського народу з лабет московського комуністичного режиму.

Тоді був мороз — 15 градусів, багато снігу. Охорона музею Тараса Шевченка сховалася в теплі, та й Олекса розрахував свої дії так, щоб йому ніхто не заважав, тому вибрав нічний час. Чотири рази обійшов (залишилися сліди в снігу) навколо могили Шевченка. Спустився до схилу гори, звідкіля видно Дніпро. Розкидав близько тисячі заздалегідь виготовлених власноруч листівок. Підійшов до самого краю гори. Облив себе бензином. Дістав ножа і запальничку. Натиснув на гачок запальнички – усе тіло спалахнуло факелом. Устиг зробити чотири кроки від схилу і вдарив себе ножем. Впав на спину. Зранку тіло знайшли. Повідомили міліцію.

У галузевому архіві СБУ зберігся лист-повідомлення в Центральний комітет Комуністичної партії України: “Тасмно. Ворожі проявлення. Черкаська область. 21 січня 1978 р. біля 9 години ранку в м. Каневі на території Музею–заповідника Т. Г. Шевченка за 15 метрів від спостережного майданчика місцевим мешканцем Мещеряковим знайдено труп чоловіка з відкритою раною живота. Одяг на ньому згорів повністю. Стрілки обпаленого наручного годинника показували 8 годин 28 хвилин”. Поруч знаходилися: ємність з синтетичного матеріалу на 2,5 літра, пластмасовий балон ємністю 1 літр з незначною кількістю рідини з запахом бензину, ніж, запальничка, господарська валіза і шапка-ушанка. Це було тіло Олекси Гірника, який перед смертю написав:

“Протест проти російської окупації на Україні! Протест проти русифікації українського народу. Хай живе Самостійна Соборна Українська Держава”.

Олекса Гірник довго і важко йшов до цього кроку — акту самоспалення. Він не міг не розуміти, що “оборону тримають тільки ті, хто залишився живим”. Він бачив тотальне знищення українського народу і всього українського. Він бачив і усвідомлював, що здатних тримати оборону залишалось мало, тому “кожний жовнір” мав велику ціну.

Але він також бачив, що велика кількість тих, хто залишився серед живих, припинили оборону. На те було багато причин. Передусім – страх. Століттями українців залякували і примушували бути не українцями; постколоніальний, постгеноцидний і знекровлений Голодомором народ був майже повністю виснажений і знищений. Залишалися діти тих, хто чудом врятувався; діти зрадників і тих, хто погодився бути таким. Усі вони добре розуміли, що вижити, не жити – ні, саме вижити можуть тільки за умови пильної конспірації, за умови не відрізнятись від “маси”. Та Олекса Гірник бачив, що навіть в цій “масі” – заляканій і оплутаній брехнею – все одно живуть настрої протесту, незгоди і бажання не бути бидлом. Треба було якось збудити ці настрої, зворушити людей, дати поштовх у розумінні, що не все втрачено. Іншого засобу, ніж як стати “Смолоскипом” для свого народу, Олекса не бачив. Шостого січня 1978 року в останньому прощальному листі до своєї дружини він написав: “Я йшов простою дорогою, тернистою. Не зблудив, не схибив. Мій протест – то сама правда, а не московська брехня від початку до кінця. Мій протест – то пережиття, тортури української нації. Мій протест – то прометеїзм, то бунт проти насилля і поневолення. Мій протест – то слова Шевченка, а я його тільки учень і виконавець”. “Незважаючи на те, що радянська влада зробила все, щоб замовчати подвиг Олекси Гірника, щоб оббрехати його героїчний вчинок (поширювали чутки, що спалився якийсь, п’яничка чи психічно хворий); незважаючи на залякування свідків, правда про Олексу Гірника і його вчинок живуть і діють” [49].

Свій жертвний вчинок Олекса Гірник перетворив на потужну тривку зброю опору московській комуністичній системі й освітив шлях українського народу до незалежності, до своєї хати, де, за словами Т. Шевченка, “своя й правда, і сила, і воля”.

В Україні та поза її межами написано багато про Т. Шевченка – доброго, правдивого, а також, на жаль, паскудного, фальшивого. “А от про Тараса як великого християнина від малих сирітських літ і до смертного часу – ніхто у нас ніколи не писав, – наголошує професор Микола Тимошик у рецензії про книгу Дмитра Степовика “Наслідуючи Христа: Віруючий у Бозі Тарас Шевченко”. – Це новаторська і цілком нова книга з новою концепцією у шевченкознавстві, з дуже прискіпливим аналізом як поетичних, так і мистецьких та епістолярних творів Тараса Шевченка” [47].

Дмитро Степовик взяв на себе важке завдання: довести українському і закордонному читачеві, що Шевченко не тільки правдиво вірив у Бога – без жодної тіні сумнівів чи ериси, а й певною мірою наслідував Христа й апостолів: своїм мученицьким життям під час допитів у справі кирило-мефодіївців, під час десятирічного заслання. А потім, уже на волі, ніс власного хреста на свою ж таки Голгофу через смертельну хворобу, – самотній, у вогкій кімнаті Петербурзької Академії мистецтв, вдихаючи у хворі легені випари кислоти, якою виготовляв офорти.

Оригінальність таланту

“Нам усім, тодішнім літераторам, добре було відомо, яка лиха доля тяжіла над цим чоловіком; талант його приваблював нас своєю оригінальністю і силою, хоч навряд чи хто з нас визнавав за ним те величезне, мало не світове значення, якого, не вагаючись, надавали йому малороси, що жили в Петербурзі, – читаємо у спогадах І. С. Тургенєва. – Ми прийняли його з дружнім співчуттям, з щирою гостинністю. Зі свого боку, він тримався обережно, майже ніколи не висловлював своєї думки, ні з ким не зблизився цілком; все ніби стороною пробирався. Він відвідав мене кілька разів, але про своє вигнанницьке життя говорив мало; лише з окремих уривчастих слів і вигуків можна було зрозуміти, як скрутно було йому і яких він зазнав випробувань і злигоднів. Він показав мені оправлену в звичайну юхту малесеньку книжечку, в яку він записував свої вірші і яку ховав за халяву чобота, бо йому заборонено було писати; показав також свій щоденник, який він вів російською мовою, що немало дивувало і навіть прикро вражало його земляків.

... Тільки раз, пригадую, прочитав він при мені свій чудовий вірш “Вечір” (“Садок вишневий” і т. д.) – і прочитав його просто, щиро; сам він був зворушений і зворушив усіх слухачів: уся південноруська задумливість, лагідність і сумирність, поетичний струмінь, що нуртував у ньому, тут ясно вийшли на поверхню” [50, с. 335].

Російський скульптор і графік М. Й. Микешин познайомився із Т. Г. Шевченком у 1858 р. у Петербурзі, часто з ним зустрічався: “Рано було мені, двадцятирічному юнакові, здобути його повагу, а любов... але ж уся його пристрасна й могутня любов була так зосереджена на його рідній Україні, що, мені здається, в його палкому серці ні до чого більше й не залишилося любовного запасу, та якби й залишилось, то він ревниво зберігав би його для своїх же українських богів, – підкреслював М. Й. Микешин. – Ця цілісність і неподільність патріотизму, часто несправедлива, але щира і глибока, складала в ньому рису, яка викликала в моєму юному серці не лише подив, а й заздрість.

... Світлий образ Тараса Григоровича з його беззавітною любов’ю до народу, до своєї батьківщини, образ людини, яка свято зберегла ці високі почуття під постійним гнітом всіляких моральних принижень, на котрі таке багате наше життя, не могли не викликати до себе гарячого співчуття людей. Цим і пояснюється той великий вплив, то щире захоплення, яке викликав Шевченко серед тодішньої молоді” [37, с. 339].

Цікаві, важливі думки про Т. Шевченка висловив російський художник Л. М. Жемчужников: “... Шевченко був живою піснею... живою журбою і плачем. Він босоніж пройшов по колючих тернах; увесь гніт епохи впав на його голову і в ньому виявився; не мав спокою цей вдовиний син. Усе життя його було важким ланцюгом, ганебним ярмом: не ударом обуха роздавили його, а тупою дерев’яною пилою щогодини точили його. Але й тоді він підносився духом, будив, підтримував і зміцнював у кожному – то піснею, то словом, то власним життям – правду і безмежну любов до сіроми.

Вийшовши з простого народу, він не одвертався від злиднів і сірячини – ні, навпаки, – він і нас повернув обличчям до народу і змусив полюбити його й співчувати його журбі. Своїм прикладом він показував нам чистоту слова, чистоту думки й чистоту життя; зміцнював у нас твердість духу і віру в непохитність вічної правди.

Добрий до наївності, простодушний, люблячий, він був водночас твердий, сильний духом – як ідеал його народу. Навіть передсмертні муки не вирвали з його грудей жодного стогону. І тоді, коли він тамував у собі нестерпний фізичний і моральний біль, у нього вистачило самовладання, щоб з усмішкою вимовити “спасибі” тим, хто згадав про нього далеко, на Батьківщині, надіслав йому телеграму з побажанням якнайшвидшого видужання.

Життя своє Шевченко до кінця віддав народові, до смерті стояв у нього на сторожі. Він прагнув визволити народ від безглузкого тупоумства, боровся проти примусової, навмисно спотвореної освіти, яка загрожувала його народові, і віддавав йому свою трудову копійку. Він був силою, що сплавила нас із народом...” [9, с. 375–376].

Батько українського слова

Російський письменник М. Лесков у статті “Остання зустріч і остання розлука з Шевченком”, яка опублікована у петербурзькій газеті “Русская речь” у березні 1861 р., зазначив, що “українське слово набуло права громадянства, вперше пролунавши в формі ораторської промови над Шевченковою труною”. З дев’яти промов, виголошених над могилою поетовою, шість було українською мовою. З інших трьох дві були виголошені російською, а одна польською, мовби на знак спільного горя слов’ян, що прийшли віддати останню шану українському поетові-страдникові.

Український народ має тепер, хвалити Бога, свою літературу, має своїх ораторів, своїх істориків, та не має тепер такого лірика, яким був покійний Тарас Григорович Шевченко, що його справедливо назвали в одній із виголошених над його труною промов “батьком рідного слова” [30, с. 96].

У третій книзі журналу “Основа” за 1861 рік П. Куліш опублікував статтю “Чого стоїть Шевченко, яко поет народний”: “Шевченко став мовби високим короґвом серед розпорошеного на тисячі миль нашого люду... Слово його животворяще стало ядром нової сили, про котру не думали й не гадали за Котляревського найрозумніші з наших земляків, а та нова сила – народність. Вона нас родичами поміж собою поробила, у братню сім’ю з’єдначила і наше українське суть на віки вічні утвердила. Шевченко чистим подвигом словесним докінчав діло, за которе гетьмани наші нечистим серцем бралися. *Шевченко, воздвигши із упадку голосну мову українську, назнаменав широкі границі нашому духу народному* (Курсив наш – В. Л.). Тепер уже не мечем наше народне право на вражих твердинях зарубане, не шпарталами і печатями супротив лукавства людського стверджене: у тисячах вірних душ українських воно на самому дні заховане і тисячолітніми споминками запечатане” [25, с. 99–100].

Своїм великим приятелем називав Тарас Шевченко Михайла Чалого – українського громадсько-культурного діяча. У спогаді “Похорон Т. Г. Шевченка на Україні” М. К. Чалий наголошував: “Слава цього імені не вмре серед нащадків. Воно житиме в народі довго-довго й зникне хіба що з останнім звуком малоросійської пісні, а народна пісня не вмирає. Не вмуть разом із нею і твори нашого народного поета! У них, як у

фокусі, поєдналися, з одного боку, вся краса, уся сила й усе багатство української мови, а з другого – глибоке почуття й енергія характеру, властиві малоруському племені; в них – природна чарівність і простота народних пісень – поряд з високою художністю творів, що належать періоду нашої цивілізації.

Велике значення нашого поета як у житті, так і в літературі південноросійській. Попередники Шевченка, пародіюючи мову і народність нашу, не тільки не сприяли розвитку молодій українській словесності, але своїм передражнюванням тільки допомагали нашим недругам глумитися з народних звичаїв і своєрідності народного характеру, зводячи нащадка славного козацтва до рівня ідіота. Антагоністи нашої національності, які, за своїм суспільним і соціальним станом, звикли вважати простолюдина своєю робочою силою, доходили часом до того, що, подібно до американських плантаторів, заперечували в цьому обдарованому племені, – яке багатством пам'яток народної поезії наочно довело свою здатність до духовного зростання в майбутньому, – заперечували, кажу, в ньому будь-яку здатність до вищого розумового розвитку. Нехай їм Бог прощає таку образу! Тут, біля труни нашого славного поета-художника, вихованого і випестуваного народом під тужливі звуки української пісні, – нехай буде покладено край цим несправедливим наклепам!

Поезія Шевченка пролунала високою піснею по всьому слов'янському світу, переконала в здатності українця до вищого поетичного розвитку навіть тих, які, маючи вуха слухати, не чують, маючи очі бачити, не бачать. Муза нашого Кобзаря піднесла народ у його власних очах, той православний народ, який, під гнітом кріпацької неволі, перестав було вважати себе за Боже створіння. Поезія Шевченка завоювала нам право літературного громадянства, гучно подавши і свій голос в сім'ї слов'янських народностей” [57, с. 389–391].

Характеризуючи, оцінюючи розвиток української літератури в російському темному царстві, М. І. Костомаров у статті “Малоросійська література”, яка опублікована вперше в Петербурзі 1871 р. у “Сборнике лучших поэтических произведений славянских народов в переводах русских писателей”, наголошував: “Шевченко в своїх поетичних творах виводить на світ те, що лежало глибоко на дні душі у народу, що під тягарем зовнішніх умов не могло піднятися, – те, що народ лише смутно відчував, але не зумів ще надати йому ясних форм. Поезія Шевченка – поезія цілого народу, але не тільки та, котру сам народ вже проспівав в своїх безіменних творах, що називаються піснями та думами: це така поезія, яку сам народ повинен був заспівати, якби він з самотньою творчістю продовжував далі співати після своїх перших пісень; це була та поезія, яку народ дійсно заспівав через свого обранця – свою по-справжньому передову людину.

Такий поет, як Шевченко, є не тільки живописцем народного побуту, не тільки співцем народних почуттів, народних діянь – *він народний вождь, пробуджувач до нового життя, пророк* (Курсив наш – В. Л.). Вірші Шевченка не відходять від форми та прийомів малоросійської народної поезії: вони глибоко малоросійські; але в той же час їх значення аж ніяк не місцеве: *вони постійно носять в собі інтереси загальнолюдські* (Курсив наш – В. Л.).

Якщо коли-небудь нащадки довго страждаючого, приниженого, зумисне триманого в нецтві українського селянина будуть користуватися повною людською свободою і

наслідками людського розвитку, доля, яку прожили їх батьки, не погасне в їх спогадах, а разом з тим вони з повагою будуть згадувати і про Шевченка, співця страждань їхніх предків, шукаючого для них волі – родинної, суспільної, духовної, а разом з ними і за них терплячих душею і тілом, думкою і справою” [22, с. 125–126, 127].

Класик татарської літератури Галімджан Ібрагімов у статті “Великий малоросійський поет Тарас Шевченко”, яка написана в Києві 1914 р. і опублікована у третій книзі “Вітчизни” за 1962 рік, акцентував: “Безмежна любов до рідної України й бажання бачити її вільною – ось головний, найвідвертіше висловлений мотив його життя і творчості. Все життя він жив думкою про Україну.

Головною причиною того, що офіційна Росія не давала спокою Шевченкові, було те, що його ім’я ввійшло в серце кожного українця.

Шевченко вважає Україну й українців єдиним душевним цілим, як самостійний народ, і служить йому.

Шевченко є основоположником нової малоросійської літератури. Він визнає українську мову як самостійну мову і вважає, що цією мовою повинна створюватись своя рідна література, своя преса, наука” [14, с. 460].

Одухотвореність рідної мови

Болісний відгомін імперської глухоти до природних потреб українців розмовляти своєю мовою, розвивати її, милуватись рідним словом сконцентровано у багатьох листах Т. Шевченка до рідних, друзів. Братові Микиті він писав так:

“Микито, рідний брате!... Та, будь ласкав, напиши до мене так як до тебе пишу, не по-московському, а по нашому...

Бо москалі чужі люди,
Тяжко з ними жити;
Немає з ким поплакати,
Ні поговорити.

Так нехай же я хоч через папір почую рідне слово, нехай хоч раз поплачу веселими сльозами, бо мені тут так стало скушно, що я всяку ніч тільки й бачу у сні, що тебе, Кирилівку, та ридаю, та бур’яни (ті бур’яни, що колись ховався од школи). Весело стане, прокинусь, заплачу... Ще раз прошу, напиши мені письмо, та по-своєму, будь ласкав, а не по-московському. Оставайся здоров.

1839, листопада 15 дня. С.-Петербурґ.

Не забудь же, зараз напиши письмо — та по-своєму” [63, с. 10].

“...Я твого письма не второпаю, чортзна по-якому ти його скомпонував, ні по-нашому, ні по-московському — ні се, ні те, а я ще тебе просив, щоб ти писав по-своєму, щоб я хоч з твоїм письмом побалакав на чужій стороні язиком людським, — сердився Тарас Шевченко на брата Микиту у листі від 2 березня 1840 р. – Скажи Іванові Федьборці, нехай він до мене напише письмо окрім — та тільки не по-московському, а [то] і читать не буду. – Кланяйся йому.

Оставайся здоров – твій брат Тарас Шевченко” [63, с. 11–12].

Варфоломій Шевченко – родич Тараса Шевченка – у своїх спогадах зазначав, що “усі свої листи до Микити Тарас писав по-українськи: я й подумав, що він пише по-українськи через те, що думає, що ми такі дурні, що й не розуміємо по-великоруськи.

Пам’ятаю ще, що раз Тарас, пишучи до мене, додав: “Скажи братові Микиті, що як писатиме до мене, то нехай пише по-нашому, бо як ні, то й читати не буду...” Тоді я зрозумів, що Тарас бажає мінятися хоч зрідка рідним словом; з того часу я раз у раз писав до нього по-нашому.

...Заслання і солдатчина за Аралом не загубили, не зачерствили ніжного, доброго, м’якого й люблячого серця Тараса... Тарас любив жити *сем’янином*; бачачи моє життя, він не раз говорив: “Чи сподобить-то мене Господь завести своє кишло, хатину, жіночку і діточок?” Часто ми розмовляли про це діло, і завжди Тарас просив моєї ради і помочі знайти йому місце для оселі і “дівчину”, але дівчина щоб була доконче українка, проста, не панського роду, сирота і *наймичка*. От і стали ми з ним декуди їздити і шукати йому задля кишла такого місця, “щоб Дніпро був під самим порогом” [62, с. 27, 28, 32].

На жаль, ми мало знаємо про драматичні події в житті всієї родини Варфоломея Шевченка. Це людина, яка поклала життя для того, щоб Чернеча гора стала духовним знаком усієї України. Викупивши за свої гроші землю з могилою Т. Шевченка, він у заповіді безкоштовно передав її місту Каневу, а своїм рідним заповідав над усе про неї дбати.

Письменник Григорій Гусейнов в інтерв’ю Світлані Короненко зазначив, що “Варфоломій Григорович був нерозлучний з невеликою скринькою, у якій зберігав листи Кобзаря. Скринька пройшла багато випробувань, якось потрапила навіть у пожежу, але це ніби неопалима купина чи фенікс – вона не загинула. І тільки в радянські часи в скромне київське житло нащадків Варфоломія Шевченка прийшли енкавеесівці – й унікальні документи відтоді зникли. Сумна історія поховання родича поета. Варфоломій Григорович доживав у своєї доньки в селі Буряківці біля Чорнобиля. Там помер і був похований у кінці першого десятиліття двадцятого століття. Могили доглядали родичі, оскільки глибоко поважали поета й розуміли значення цієї людини в історії не тільки сім’ї, а й усієї України. Однак у квітні 1986 року вибухнув Чорнобиль, село разом зі цвинтарем зникло, а нині там гігантське кладовище забрудненої радіацією техніки” [21].

У листі до Варфоломея Шевченка від 22 серпня 1860 р. Тарас Шевченко, характеризуючи Ликерю, з якою так і не одружився, підкреслював, що вона “крепачка, сирота, така сама наймичка, як і Харита, тільки [...] письменна і по-московському не говорить. Вона землячка наша із-під Ніжина” [63, с. 264]. На заслання Т. Шевченко радів кожній звістці рідним словом. У листі до С. Сераковського від 6 квітня 1855 р. він писав: “Мой милый, мой добрый Zuhmonte! Благодарю тебя за твое ласковое, сердечное украинское слово, тысячу раз благодарю тебя. Рад бы я отвечать тем же сердцу милым словом, но я так запуган, что боюсь родного милого звука. Особенно в настоящее время я едва и как-нибудь могу выражаться. О моем настоящем горе сообщаю я А. П[лещеву], и ты у него прочитаешь эти гнусные подробности” [63, с. 113].

Високо оцінив Т. Шевченко книгу П. Куліша “Записки о Южной Руси”. Двадцять другого квітня 1857 р. він написав Я. Г. Кухаренкові: “Прислав мені із Пітера курінний

Панько Куліш книгу своєї роботи, названу “Записки о Южной Руси”, писану нашим язиком. Не знаю, чи дійшла до Чорномор’я ся дуже розумна і щира книга. Якщо не дійшла, то випиши, не будеш каятсья. Такої доброї книги на нашому язyku ще не було дрюковано. Тут живо вилитий і кобзар, і гетьман, і запорожець, і гайдамака, і вся старожитна наша Україна як на лодоні показана. Куліш тут свого нічого не додав, а тільки записав те, що чув од сліпих кобзарів, а тим самим і книга його вийшла книга добра, щира і розумна. Послав би тобі, друже мій єдиний, свій екземпляр, але я ще сам добре не начитався, мене, спасибі, люде добрі книгами не забувають. Нема, нема, та й пришло хто-небудь. А журналу уже десятий рік і в очі ні одного не бачив і не знаю, що там і діється в тій новій, чи сучасній, літературі. Сам не написав нічого, бо мені було заказано писати. А тепер уже і Бог його святий знає, чи й напишу що-небудь путне. Я ще не дуже зостарівся, та звичечився, друже мій єдиний. А може, дасть Господь милосердний, ще одпочину та на старість поспробую писати прозу. О віршах уже нічого й думати” [63, с. 154].

“Христос воскресє!

На самий Великдень приплила з Гур’єва до нас почта і привезла мені письмо твоє і 16 руб. грошей. Спасибі тобі, друже мій незнаємий! Подякуй і поцілуй твоїх товаришей і земляків моїх щирих, спасибі їм, що не забувають безталанного старого кобзаря. Нехай не забуде їх Господь милосердий своєю доброю долею, – писав Т. Шевченко 22 квітня 1857 р. до А. М. Маркевича. – Спасибі вам, молодії брати мої, і за книги. Спасибі йому, тому Николаю М., а Куліша, як побачиш, то поцілуй його за мене і скажи йому, що такої книги, як “Записки о Южной Руси”, я ще зроду не читав. Та й не було ще такого добра в руській літературі. Спасибі йому, він мене неначе на крилах переніс в нашу Україну і посадив меж старими сліпими товаришами-кобзарями. Живо і просто вилита стареча мова. А може воно тим і живо, що просто. І як не буде він продовжати своїх “Записок”, то його Бог святий покарає. Так і скажи йому, друже мій, як його побачиш” [63, с. 157–158].

Розвінчування російських історичних міфів

Листи Тараса Шевченка, спогади про нього і, безперечно, твори фокусують найголовнішу сутність ролі Кобзаря-Пророка для формування національної ідентичності українців, розвіювання російських історичних міфів. Їх, до речі, інтенсивно нав’язують і у наш час. До найбільш поширених міфів професор російської історії Гарвардського університету Едуард Кінан зараховує такі:

“- Московська держава, серцевина і шаблон для наступних Російської і радянської імперій, виникла навколо Москви у XIV ст. як основний і прямий спадкоємець політичної та національної спадщини Київської держави.

- Саме усвідомлення цієї спадкоємності й мотив відтворення колишньої київської єдності спричинили першу московську експансію на сусідні руські князівства, відому як “збирання руських земель”.

- Московські князі виступали провідниками всієї російської нації (під якою більшість росіян, якщо не роблять окремого застереження, розуміють також українців і білорусів), що великою мірою було обумовлено їхньою визначальною роллю у національно-визвольній боротьбі проти татарського панування (традиційно званого “татарським ігом”).

- У цій і подальшій боротьбі московські князі політично вигравали від тісної співпраці з верхівкою національної православної церкви, яка була вірним носієм і охоронцем візантійської культурної традиції – церковної та політичної.

- Зокрема, саме Церква пропагувала ідею Росії як третього Риму, згідно з якою після занепаду Риму та Константинополя Москва успадкувала всесвітньо-історичну відповідальність християнського царства.

Саме поєднання ідеї антитатарського хрестового походу з почуттям християнської доленосної місії надихало перше велике московське завоювання неруських територій – Казані та Астрахані – в середині XVI ст.

Пізніше завоювання Білорусі й приєднання України були виразом туги за втраченою єдністю київських часів, але цю експансію надихала також релігійна занепокоєність православного населення цих земель” [17, с. 18].

Переважаюча більшість цих міфів стали міфами світової русистики, не залишивши жодного місця для української історії. Це спричинило деформацію української історіографії, ерозію історичної пам’яті. Загальмованість суспільно-політичного поступу України після прийняття Переяславської угоди, яка завдала глибоких ран народному організму, відчувається і сьогодні. Культурно-політична діяльність національно орієнтованих істориків, письменників розвивалася під психотравмуючим “омофором” московського імперського цензурного нагляду і карально-репересивного меча. Утиски імперською адміністрацією усіх виявів українства, пильна увага Польщі, Німеччини, Туреччини та Австрії до найменших теоретичних побудовань науковців та практичних дій політичного чи соціально ангажованих угруповань української інтелігенції спонукали до особливої обережності та продумування всіх можливих наслідків національно-культурного активізму.

Інтерпретація вітчизняної минувшини Т. Шевченком та іншими дослідниками української суспільно-політичної думки відбувалася у складному й неоднозначному політичному контексті. Відшукуючи історичні корені свого народу, Т. Шевченко, власне, прагнув знайти національну ідентичність. “Знайшовши її (ідентичність. – В. Л.) в славному і водночас катастрофічному минулому, він вбачає в історії континуум, де те, що діялось колись, накладає відбиток на сьогоднішнє, в якому зійшли нанівець усі здобутки звитяжних предків. Поет ставить читачів перед дзеркалом історії, десакралізованої, деміфологізованої, страхітливої своїми нереалізованими можливостями” [29, с. 305].

Незважаючи на велику місію, що її виконала Україна з огляду на захист Європи від навали Золотої Орди, оборону християнської цивілізації від мусульманської релігійної та військової агресії, попри багату матеріальну й духовну культуру, український народ опинився за межами європейської політичної спільноти.

Одним з перших науковців, який поставив собі за мету здійснити порівняльний аналіз шляхів утворення держав Європи та Росії, був Трохим Зіньківський. Осмис-

лення наслідків Переяславської угоди 1654 р. Трохимом Зіньківським привело його до висновку про те, що “одні народи Росія приєднувала військовою силою, а інші – на правових підставах. Напівазіатська, абсолютистська та релігійно нетолерантна, з деспотичним суспільним устроєм Російська держава не терпіла в якій-небудь своїй частині “людсько-європейського ладу, і се велетенське тіло в половині XIX ст. було, справді, без руху” [12, с. 7].

Домовинний спокій в Російській імперії Т. Шевченко так характеризує:

У нас же й світа, як на те —
Одна Сибір неісходима,
А тюрм! а люду!.. Що й лічить!
Од молдованина до фінна
На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує!

Під впливом поезії Т. Шевченка Т. Зіньківський доходить висновку, який надто актуальним є сьогодні: історичний “неспокутуемий” гріх і “злочинство” еліти в Україні полягає в тому, що вона дбала про інтереси “отечества чужого”, зрікалася своєї Батьківщини, “паскудила славу свого народу”. “Щоб бути дітьми гідними пам’яті батька Тараса, нам треба пильно і багачко працювати попереду над самим собою – щоб відшукати загублені моральні зв’язки наші з нашим народом – випрацюємо їх – тоді знатимемо, що нам робити і куди йти” [13, с. 78].

Національне відступництво

Для набуття національної свідомості, на засадах якої розв’язуються соціальні проблеми, треба як колись, так і тепер дізнаватись про те, “чия правда, чия кривда і чий ми діти”, необхідно знати свою правду історію, яку, до речі, і нині різні перекиньючки, манкурти намагаються вбгати в рамки історії ВКП(б). Тарас Шевченко закликає:

Подивіться лишень добре,
Прочитайте знову
Тую славу. Та читайте
Од слова до слова,
Не минайте ані титли,
Ніже тії коми,
Все розберіть... та й спитайте
Тойді себе: що ми?..
Чий сини? яких батьків?
Ким? за що закуті?..

Професор Національного університету “Києво-Могилянська академія” Володимир Панченко підкреслює, що одним із центральних у поезії Тараса Шевченка є мотив

національного відступництва. Хто вони, оті мертві, живі і ненароженні земляки, до яких звертається поет і яким адресовано стільки його саркастичних слів? Відповідь очевидна: “своє” панство, українці-перевертні, “інтелектуали” ХІХ ст., чий потенціал реалізується на користь чужого, а не свого. Йдеться про тих, хто мав би бути національною елітою України. Спрямовані в їх бік Шевченкові ереміади містять болючі докори, що межують із прокляттями.

Кайданами міняються,
Правдою торгують.
І Господа зневажають,
Людей запрягають
В тяжкі ярма. Орють лихо,
Лихом засівають.
А що вродить? побачите,
Які будуть жнива!

Читаючи ці слова Т. Шевченка, в голові миттєво виринають прізвища багатьох сучасних представників квазі-еліти, ураженої вірусом національного відступництва. До них належать також 148 народних депутатів України, які написали звернення до голови Сейму польського парламенту із закликом негативно оцінити дії Української Повстанчої Армії та українських націоналістів. Трагічні події 1943 р. для українців і поляків польський Сейм оцінив однобоко, назвавши Волинську криваву бойню “етнічною чисткою” з ознаками геноциду стосовно поляків.

Перший Президент сучасної України, голова громадянського комітету “Примирення між народами” Леонід Кравчук сказав, що “заява 148 українських депутатів – антигромадянський, антинаціональний крок, що може бути прирівняний до національної зради”.

“Ви, 148 парламентарів, не знаєте, що геноцид може здійснювати держава, і тільки вона, а УПА не була державою? Між вами, як видно, немає жодного, знайомого з міжнародним правом.

Закликаючи голову польського Сейму безпідставно звинувачувати УПА в геноциді поляків, ви надасте іноземній державі допомогу в проведенні підривної діяльності проти України, тобто коїте злочин, що його Кримінальний кодекс України (ст. 111) кваліфікує як зраду і карає позбавленням волі на 10-15 років, – такий висновок Героя України Левка Лук’яненка. – Ви – зрадники! І члени Партії регіонів та Комуністичної партії викрили перед усім українським народом антиукраїнську суть своїх партій.

Проти вас, підписантів, Генеральна прокуратура зобов’язана порушити кримінальну справу, а Президент України з огляду на дискредитацію парламенту майже третьою його складу задля збереження честі української нації має розпустити Верховну Раду й призначити вибори нового її складу.

Не можна жити без національної честі й людської совісті!” [33].

Якби ви вчилися так, як треба,
То й мудрость би була своя.

А то залізете на небо:
“І ми не ми, і я не я,
І все те бачив, і все знаю,
Нема ні пекла, ані раю.
Немає й Бога, тільки я!
Та куций німець узловатий,
А більш нікого!..” — “Добре, брате,
Що ж ти такеє?”:
“Нехай скаже
Німець. Ми не знаєм”.
Отак-то ви навчаетесь
У чужому краю!
Німець скаже: “Ви могли”.
“Моголи! моголи!”
Золотого Тамерлана
Онучата голі.
Німець скаже: “Ви слав’яне”.
“Слав’яне! слав’яне!”
Славних прадідів великих
Правнуки погані!

І за часів Т. Шевченка, і нині квазі-еліта в Україні, безлика. “Криза ідентичності, асимільованість, втікання від свого національного “Я” і запобігання перед чужинцями неминуче призводять до моральних хвороб, що починаються із втрати елементарної гідності, – наголошує Володимир Панченко. – Запитання “хто ви?” – фатальне для малоросійської свідомості. Відповіді на нього немає – все залежить від того, що скаже німець (німець у Т.Шевченка – не обов’язково власне німець; це слово він уживає в ширшому значенні, як маркер чужості, чужинності). Може, моголи. Може, слов’яни. Одне слово – *ніхто*” [42].

Оце, за висловом В. Панченка, “*ніхто*”, сповідуючи постмодернізм, який в Україні набув нині провінційно-розбурханого вигляду та вилився у поверховість, примітивність і розхристаність світогляду, намагається зруйнувати справжній образ Т. Шевченка. Наклепницькі книжки, статті, публічні випадки спрямовані на те, щоб завадити українцям віднаходити ключ для розуміння самих себе й усвідомлення себе у правдивій історії.

Філософ Петро Кралюк слушно зазначає, що “у радянській літературі любили акцентувати увагу на тому, що Шевченка викупили з кріпацької неволі “російські прогресивні діячі”. Воно ніби й так. Хоч, насправді, ініціював викуп українець Іван Сошенко. Намалював портрета Василя Жуковського, за який вдалося дістати необхідну суму для викупу, а Карл Брюллов був нащадком французьких гугенотів. Домовлявся з паном Енгельгардтом про викуп Олексій Венеціанов – син ніжинського грека та українки. Звісно, були серед людей, які викупили Шевченка, й росіянин — згадуваний Василь Жуковський, поет-романтик, людина, наближена до самого самодержця. Але, крім Жуковського, збиранням грошей для викупу займався Михайло Віельгорський – зрусифікований нащадок давнього українського роду з Волині. Тобто це був такий собі культурний “інтернаціонал” тодішнього Петербурга” [23].

Петербург постав на кістках українців. Про це Шевченко знав. І писав про це з великою гіркою та болем, ніби передаючи голосіння померлих душ козаків, які загинули, будуючи “місто над Невою”:

І ми сковані з тобою,
Людоїде, змію!
На страшному на судищі
Ми Бога закриєм
Од очей твоїх неситих.
Ти нас з України
Загнав, голих і голодних.
У сніг на чужину
Та й порізав; а з шкур наших
Собі багряницю
Пошив жилами твердими
І заклав столицю
В новій рясі. Подивися:
Церкви та палати!
Веселися, лютий кате,
Проклятий, проклятий!

Йдучи у фарватері цинічних висловів В. Белінського про Т. Шевченка (гріх їх повторювати), деякі сучасні “шевченкознавці” безпардонно паплюжать Т. Шевченка. Треба не лінуватися, а сумлінно прочитати твори Кобзаря, усі спогади Шевченкових сучасників, “не минаючи ані титли, ніже тії коми”, і постане Т. Шевченко – Людина, Особистість, Християнин, Слава, Честь, Велич української нації.

Правдиве слово поціновувачів Шевченка

Лікар А. О. Козачковський згадував, що “дехто несправедливо вбачав у Шевченкові тільки ненависть до осіб вищих верств суспільства; в кожній людині, незважаючи на стан і суспільне становище, він поважав, насамперед, гідність, в усіх верствах суспільства у нього було багато цінителів його таланту і друзів. Він щиро був відданий, наприклад, сімейству Репніних, яке радо його приймало... Описана ним самим у щоденнику несподівана зустріч його в Москві з синами колишнього його володаря є найпереконливішим спростуванням несправедливого докору Шевченкові в озлобленості...” [18, с. 78].

“Мене обурюють розповіді про безчинства Шевченка у нетверезому стані. Я був знайомий із ним у кращі роки його життя, коли він був здоровий і дужий, але я жодного разу не бачив його п’яним до неподобства, – наголошував Ф. М. Лазаревський. – Випивав він, щоправда, іноді чимало, але кожна зайва чарка робила його лише більш невимушеним і натхненним, додавала більше задушевності і надзвичайної симпатичності. Душа його завжди знала міру” [28, с. 181].

Російський журналіст О. І. Матов записав спогади про Т. Шевченка сестер Лаврентьєвих.

“– Це була справді благородна людина! — казала вона (Лаврентьєва – В. Л.) з якимось старечим благоговінням.

– Кажуть, він добряче тут випивав?

– Ні, не можу сказати! Жодного разу того не бачила,.. Може, й випивав, тільки я не знала; та, чого грішити, і від інших родичів моїх не чула.

Друга Лаврентьєва тільки підтвердила сказане сестрою:

– Багато, либонь, про нього тут плескали, та хіба можна повірити? Казали, що він і фармазон, і п'яниця, і чого тільки не балакали! Але треба вам сказати, що всі ті чутки йшли від заздрощів. На той час моєму хлопчикові було років сім, так от Тарас Григорович і навчав його грамоти. Зрозуміло, навчав безплатно. Які були наші достатки?! Ну, от інших і завидки брали... А Бог його знає, може, й справді був не від того, щоб перехилити чарочку; тільки ні – не бачили ми... Прийде, було, навчати, – похмурий такий, мовчазний, вовкуватий... Ми й не встрявали. Звісно, такий людині – хіба в нас жити? Що в нас тут було?! Сама страмота...

– А чи довго він навчав вашого сина?

– Як вам сказати... Мабуть, більше року. Добре небіжчик, царство йому небесне, вчив! Жодного лихого слова не скаже, було, на заняттях: все жартом та ласкою, – тільки попервах нібито сердитий... А все ж, як зазирнеш до них, було, соромився нас трохи (стара всміхнулася). Адже незвиклий він був до нашого брата-мужика!..

– Як то незвиклий? Та він же й сам із мужиків.

– Що ви, Господь із вами! Він був благородна людина, – захвилювалася Лаврентьєва. – Високої освіти людина! Нічого поганого ми за ним не помічали...” [36, с. 191–192].

А. О. Ускова – дружина коменданта Новопетровського укріплення І. О. Ускова – так словесно змалювала портрет Т. Шевченка: “Шевченко не був світською людиною – він не міг одразу привернути вашу увагу. На зріст був середній, кремезний, трохи вайлуватий, навіть незграбний. Обличчя відкрите, добродушне, високе чоло з великою лисиною, що надавало йому солідного вигляду; рухи неквапливі, голос приємний, говорив чудово, плавно, особливо добре читав уголос. Бувало, довгими зимовими вечорами він принесе журнал і вибере, що йому до смаку, й починає читати; якщо ж твір йому особливо подобається, то він одкладе книжку, підведеться, ходить, розмірковує, потім знову візьметься за неї; а вірші, які йому дуже подобались, він завчав напам'ять і днів по три декламував.

...Ближче познайомившись із ним, я знайшла в ньому чесну, правдиву, моральну людину. ...Шевченко був дуже розвиненою людиною, з чудовою пам'яттю, тому теми для розмов під час прогулянок були найрізноманітніші; вони виникали у зв'язку з кожним предметом чи явищем, що чимось привертало увагу під час прогулянки. Завдяки цьому розмови з ним завжди були далекі від місцевих пліток і давали велике задоволення” [51, с. 236, 239].

“Взагалі Тарас Григорович, живучи у кріпості, дуже бідував, йому бракувало передусім грошей, потім книжок, яких не можна було дістати й за гроші. Невеличку

комендантську бібліотеку він прочитав; спільної офіцерської бібліотеки не було. Читав він тільки те, що присилали йому знайомі з Оренбурга, а це траплялося не часто.

Ніколи Шевченко жодним словом не поскаржився на своє становище, ніколи я не бачив його сумним і пригніченим. Він був фізично здоровий, рум'яний, погляд у нього був завжди ясний і відкритий. Щоправда, в ньому постійно жила якась дума, але дума ця була тиха і, так би мовити, живила й підтримувала його дух. Іноді можна було подумати, що він слухає спів сфер: так заносила його звична і світла дума в галузь, тільки йому відому і приступну. Слід гадати, що в ньому проходила поетична течія, яка служила йому щитом проти ударів гіркої дійсності, – підкреслював хорунжий (згодом – військовий старшина) Уральського козачого війська М. Ф. Савичев. – Побачився я з Шевченком у Москві, взимку 1858 року, в академіка А. М. Мокрицького. Тарас Григорович був невпізнаний, і я, тільки придивившись, упізнав його. Жовто-зелений, у зморшках, худий...” [45, с. 263, 264].

К. Ф. Юнге (Толстая) – російська художниця, дочка віце-президента Академії мистецтв Ф. Толстого – так характеризувала Т. Шевченка: “Шевченко був дуже запальним у суперечках, але запальність його була не злобна чи зарозуміла, а тільки палка і якась мила, як усе в ньому. Він був дуже ласкавий, м'який і наївно довірливий у ставленні до людей; він в усіх знаходив щось хороше і захоплювався людьми, які часто не варті були того. А сам він був якийсь чарівний, усі любили його, не виключаючи навіть і слуг.

Ніхто не був такий чутливий до краси природи, як Шевченко. Іноді він несподівано приходив після обіду. “Серденько моє, беріть олівець, ходімо скоріше!” – “Куди це, дозвольте довідатись?” – “Та я тут дерево знайшов, та ще яке дерево!” – “Господи, де ж це таке диво?” – “Недалеко, на Середньому проспекті. Та ходімо ж!” І ми, стоячи, замальовували в альбом дерево на Середньому проспекті, а потім ішли й на набережну, милувалися заходом сонця, переливами тонів, і не знаю, хто більше захоплювався – чотирнадцятирічна дівчинка чи він, який зберіг у своїй багатостраждальній душі стільки дитячої безпосередності. Незабутніми залишаться для мене наші поїздки у світлі північні ночі на тоню, на узбережжя. Тут і пили, і співали, та якби Шевченко дозволив собі якусь надмірність чи непристойність, то це, безперечно, обурювало б і мене, і мою матір, тому що тоді були інші погляди на виховання дівчини. Протягом двох років, коли я бачилася з Шевченком, за поодинокими випадками, щодня – жодного разу не бачила його в нетверезому стані, не чула від нього жодного непристойного слова і не помічала, щоб він у поведінці чимось відрізнявся від інших добре вихованих людей...

Одна хмара була на небосхилі Кобзаря: його тягло на дорогу йому Україну! Як часто говорив він мені про свою милу батьківщину, говорив так багато, так добре! Він змальовував і степи з їхніми самотніми могилами, і хутірці, що потопали в черешневих садах, і старі верби, що схилялися над тихим Дніпром, і легкі довбанки, що ковзають по його поверхні, і київські кручі, і золотоголові монастирі: “От би де нам пожити з вами, от де померти б!” І, слухаючи захоплену, поетичну мову, я полюбила незнайомий мені край.

...Не дається, видно, особисте щастя людям, покликаним служити людству. Не далось воно й нашому Тарасу Григоровичу, зате пам'ять про нього лишилася жива і

світла в душах його друзів і шанувальників і, як живий, постане його чудовий образ перед кожним, хто коли-небудь прочитає його жагучі й ніжні, сповнені любові творіння, що так яскраво змальовують його особистість” [64, с. 281, 282, 283].

Візія українського майбутнього

Тарас Шевченко – самородок, дар Божий для українського народу, всього людства. Його Слово як українська пісня – “без золота, без каменю, без хитрої мови, а голосна та правдива, як Господа Слово”. Велич Т. Шевченка з роками збільшується, важливість творів зростає. Шевченко залишається незмінною та актуальною опорою української ідентичності, соборності України. Правда, за комуністичного режиму та й нині, коли Україна ще у неорадянському, совковому павутинні, часто можна почути, що творче надбання Т. Шевченка є спільною інтелектуальною власністю українського і російського народів, бо він був співцем двох братніх народів. Безперечно, Т. Шевченко розрізняв росіян і російську імперську державу.

“Шевченко не був русофобом, – наголошує Сергій Грабовський. – Він був, образно кажучи, переконаним імперієфобом (не має значення, про чию імперську політику йшлося – Варшави чи Петербурга)” [3]. А російські журналісти у восьмихвилинному коментарі телеканалу “Оренбург”, присвяченому відзначенню у цьому краї Шевченкового 199-річчя, сплутали імперієфобію з русофобією, звинувативши Т. Шевченка у ненависті до росіян. “Шевченкіана” на оренбурзькому телебаченні – це суцільна підтасовка, що замішана на невігластві. Але така, на перший погляд, гуманістична теза про “спільну інтелектуальну власність українського і російського народів” Шевченкової творчості, обмежує унікальність, феноменальність Т. Шевченка, який сформулював візію українського майбутнього, що базується на трьох найосновніших національних ідеалах, найголовніших цінностях – Бог, Україна, Свобода”[15]. Вони визначають орієнтири життя як окремої людини, так і цілого народу.

Так, Шевченко написав окремі твори російською мовою. Але як він ставився до цього, можна зрозуміти з листа до Я. Г. Кухаренка від 30 вересня 1842 року: “Переписав оце свою “Слепую” та й плачу над нею, який мене чорт спіткав і за який гріх, що я оце сповідаюся кацапам черствим кацапським словом. Лихо, брате отамане, ей-богу, лихо. Це правда, що окрім Бога і чорта в душі нашій єсть ще щось таке, таке страшне, що аж холод іде по серцеві, як хоч трошки його розкриєш, цур йому, мене тут і земляки, і не земляки зовуть дурним, воно правда, але що я маю робить, хіба ж я винен, що я уродився не кацапом або не французом. Що нам робить, отамане-брате? Прать против рожна чи закопаться заживо в землю — не хочеться, дуже не хочеться мені дрюковать “Слепую”, але вже не маю над нею волі, та цур їй, а обридла вже вона мені” [63, с. 20].

У 1847 р. Т. Шевченко готував нове видання “Кобзаря” і написав до нього “Передмову”. Однак арешт завадив здійснити проєктоване видання. Тільки у 1859 р. цензура дала дозвіл на видання нового “Кобзаря”, зробивши суворе застереження, щоб до книжки ввійшли лише ті твори, які вже були опубліковані до 1847 р. “Передмова” 1847 р. і на

цей раз не побачила світу. До того ж вона була глибоко захована в архівах департаменту поліції серед паперів, відібраних у поета після арешту. Вперше ознайомив читачів з цим блискучим твором Т. Шевченка журнал “Былое” аж у 1906 році (книга VIII).

[Передмову до нездійсненого видання “Кобзаря”], як і цитований вище лист до Я. Кухаренка, вміщено у шостому томі повного зібрання творів Т. Г. Шевченка, видане АН УРСР у 1964 р. Однак у радянському літературознавстві чимало важливих думок Т. Шевченка залишали поза увагою, або перекручували на догоду комуністичному режимові. Наприклад, П. М. Федченко – відомий дослідник української журналістики і публіцистики – у статті “Публіцистика Т. Г. Шевченка” зазначив, що “передмова була своєрідною літературною декларацією поета, його естетичним кредо” [52, с. 271]. Насправді, важливі й актуальні суспільно-політичні, філософські та літературно-естетичні проблеми, які порушив у “Передмові” Т. Г. Шевченко, у статті П. М. Федченко подані, як не прикро, обскубаніми. Привертаємо увагу до тих фрагментів “Передмови”, які свідомо чи вимушено на догоду антиукраїнській системі, П. М. Федченко залишив поза текстом своєї статті.

Отже, Тарас Шевченко писав: “Великая туга осіла мою душу. Чую, а іноді і читаю: ляхи дрюкують, чехи, серби, болгаре, чорногори, москалі – всі дрюкують, а в нас анітелень, неначе всім заціпило. Чого се ви так, братія моя? Може, злякались нашествія іноплеменних журналістів? Не бійтесь, собака лає, а вітер несе. Вони кричать, чом ми по-московській не пишемо? (Курсив наш – В. Л.).

... Кричать о братстві, а гризуться, мов скажені собаки. Кричать о единой славянской литературе, а не хотят і заглянуть, що робиться у слов’ян!

Чи розібрали вони хоч одну книжку польську, чеську, сербську або хоч і нашу? Бо і ми таки, слава Богу, не німці! Не розібрали. Чом? Тим, що не тямлять. Наша книжка як попадеться у їх руки, то вони аж репетують та хвалять те, що найпоганше. А наші патріоти-хуторяни й собі за ними.

Прочитали собі по складах “Енеїду” та потинялись коло шинку, та й думають, що от коли вже ми розпізнали своїх мужиків. Е, ні, братики, прочитайте ви думи, пісні, послушайте, як вони співають, як вони говорять меж собою шапок не скидаючи, або на дружньому бенкеті як вони згадують старовину і як вони плачуть, неначе справді в турецькій неволі або у польського магнатства кайдани волочать, — то тойді і скажете, що “Енеїда” добра, а все-таки сміховина на московський италт. (Курсив наш – В. Л.).

Отак-то, братія моя возлюбленная. Щоб знать людей, то треба пожить з ними. А щоб їх списувать, то треба самому стать чоловіком, а не марнотрателем чорнила і паперу. Отойді пишть і дрюкуйте, і труд ваш буде трудом чесним.

А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чиє краще, нехай судять люди. (Курсив наш – В. Л.). Вони здаються на Гоголя, що він пише не по-своєму, а по-московському, або на Вальтер Скотта, що й той не по-своєму писав. Гоголь виріс в Ніжині, а не в Малоросії — і свого язика не знає; а В[альтер] С[котт] в Едемборге, а не в Шотландії – а може і ще було що-небудь, що вони себе одцурались. Не знаю. А Борнц усе-таки поет народний і великий. І наш Скворода таким би був, якби його не збила з пливу латинь, а потім московщина. (Курсив наш – В. Л.).

Покойний Основ'яненко дуже добре приглядався на народ, та не прислухався до язика, бо, може його не чув у колісці од матері, а Г[улак]-Артемівський хоть і чув, так забув, бо в пани постригся. Горе нам! Безуміє нас обуяло отим мерзенним і богупротивним панством. Нехай би вже оті Кирпи-гнучкошиєнки сутяги — їх Бог, за тяжкіє гріхи наші, ще до зачатія во утробі матерній, осудив киснуть і гнить в чорнилах, а то мужі мудрі, учені. Проміняли свою добру рідну матір — на п'яницю непотребную, а в придаток ще і **-вѣ** додали.

Чому В. С. Карадж[ич], Шафар[ик] і інші не постриглись у німці (ім би зручніше було), а остались слов'янами, щирими синами матерей своїх, і славу добрую стяжали? Горе нам! Но, братія, не вдавайтесь в тугу, а молитесь Богу і работайте разумно, во ім'я матері нашої України безталанної” [63, с. 312–315].

В умовах мертвої московської темряви Т. Шевченко мужньо оре свій переліг – убогу ниву, сіє українське Слово та закликає працювати в ім'я матері-України.

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється – ожива,
Як їх почує!.. Знать, од Бога
І голос той, і ті слова
Ідуть меж люди! ...

“Ідея здійснення Слова, його проростання істиною в свідомості й душах українських людей, віра в його місійне покликання були визначальними в творчому самозверненні Шевченка” [10], – наголошує М. Жулинський. Українське Слово Т. Шевченка спрямоване на те, щоби розбудити приспані невольницькою долею душі, бо народ, який втрачає мову, історію, морально-духовну енергію, приречений на вигнання з сім'ї світових народів. Такий стан байдужості, лінивства та безвір'я нації Т. Шевченко вважав національною самозрадою. У наш час цинічного наступу різних зовнішніх і внутрішніх недругів на українськість Т. Шевченко виконує функцію національного “вирівнювача хребта” (О. Палій). Адже вороги української держави усіх мастей, які в інформаційному просторі України не перестають розігрувати антиукраїнські шовіністичні шабаші, добре розуміють, що мова – найбільший національний скарб, вона є вищою основою духовного стану, найголовнішим засобом етнічної ідентичності, – і тому не відмовляються від політики російщення, американізації і навіть африканізації. На жаль, “справа українського слова, українського розвою чужа для великоруської суспільності, – зазначав Іван Франко. – Українській суспільності прийдеться видержувати хронічну, довгу, але не менш важку боротьбу з російською суспільністю та крок за кроком відвойовувати собі у неї право на самостійний розвій” [54, с. 279–280]. Отже, боротьба за українську мову, культуру, духовність – це боротьба за Українську державу. Утвердивши в Україні українську мову, національну культуру і духовність – збережемо Україну як європейську державу, піднінемо в кожного українця дух національної свідомості, громадянської гідності.

Антиукраїнська політика московської імперської влади

Про повісті й щоденник Т. Шевченка, що написані російською мовою, треба говорити в контексті суспільно-політичної ситуації в Росії, її імперської політики на “обрусение” колонізованих народів та життєвих умов Т. Шевченка. Ф. М. Лазаревський, один із шести братів Лазаревських, з якими приятелював Т. Шевченко, у спогаді “Т. Г. Шевченко в Оренбурзі” пише про ганебний донос Ісаєва:

“... Я не сподівався знайти в молодій людині стільки мерзоти, скільки її в ній виявилось. Я не припускав чогось понад те, чим офіцер може помститися... рядовому Шевченкові. Але я дуже помилився.

...Присмерком до мене приїхав Герн страшенно занепокоєний, схвилюваний.

– Де Тарас? – питає мене квапливо.

– Поїхав, – кажу, – в гості.

– Бога ради, швидше кличте його в квартиру. Палить там усе, що хоч якось може зашкодити йому: на нього Обручову подано донос. Уже віддано наказ зробити в його квартирі обшук.

Я кинувся до знайомих, забрав Тараса й помчав із ним на Слобідку. Він був зовсім спокійний і навіть підсміювався з себе. Приїхали. Вивалив він мені цілу купу паперів і кілька портретів: початий портрет дружини Герна і його самого.

– Ну що ж тут палить? – звернувся він до мене.

Я, хоча й знав зміст мало не всіх листів до нього, проте почав їх переглядати. Всі вони, на мою думку, були найневиннішого змісту.

– І я тебе питаю, – відповідав я запитанням на його запитання “що палить?”

– Пали усі письма княжни Репніної.

І всі дорогоцінні для Тараса послання Варвари Миколаївни, звичайно, найневинніші, кинуто в камін. Туди ж полетіли й ще деякі папери, відібрані самим Тарасом.

...Просидівши в Орському казематі понад місяць, за вироком військового суду Шевченко був відправлений у Новопетровське укріплення і зарахований там рядовим до 1-го Уральського батальйону в четверту роту” [28, с. 182–183].

“Батальйонний командир майор Мешков [...] не любив Шевченка за незламність його характеру, за те, що він не вмів і не хотів нікому кланятися, і наказував йому щодня разом з іншими ходити на вчення, де Шевченко вчився марширування та рушничних прийомів, – зазначає у спогадах М. М. Лазаревський – службовець Оренбурзької прикордонної комісії. – З ласки Мешкова Шевченко кілька разів сидів на гауптвахті, і ось за що: якось він просидів добу за те, що надів білі замшеві рукавички на вулиці, а вдруге за те, що, зустрівшись на вулиці з Мешковим, зняв перед ним картуз правою рукою. При цьому Мешков підкликав його до себе і, сказавши: “Ви ще вважаєте себе за благородну людину, а не знаєте, якою рукою треба знімати картуз перед начальством”, відправив його на добу на гауптвахту.

...В казармах Шевченко здебільшого читав, дістаючи книжки у знайомих. Як вияв особливої ласки Шевченкові часом дозволялося відвідувати знайомих на годину або дві; але це рідко обходилося без якихось прикросців. Солдати вкрадуть, бувало, з його

шафки книжку і заставляють у шинок. Повернувшись і не знайшовши якоїсь книжки, Шевченко вже знав, де вона, і тільки допитувався, в якому шинку й за скільки заставлено книжку, звідки й викупляв її сам” [27, с. 186].

Дочка І. О. Ускова – коменданта Новопетровського укріплення – Н. І. Ускова розповідала своєму чоловікові М. С. Зарянку, який записав її спогади, що “прибувши туди, він (І. О. Усков – В. Л.) знайшов Т. Г. Шевченка, який служив там рядовим, у жалюгідному стані: надто суворо поводитися з ним безпосередні начальники.

Перше полегшення засланського життя Шевченка виявилось у тому, що комендант Усков, вступивши на свою посаду, не вимагав уже від нього відбувати службу з усією суворістю, яку накладала на рядового військова дисципліна, і просив його з’являтися в строю лише в найнеобхідніших випадках, коли нехтування службою могло спричинитись до неприємностей.

Деяких офіцерів, через їх тупість, вельми шокувало перебування рядового Шевченка в їхньому товаристві, коли він бував гостем у коменданта, явна перевага, яка інколи віддавалась йому, і полегшення, зроблені для нього Усковим, котрі виявлялись і в тому, що Тарасові Григоровичу вже не забороняли читати, писати й малювати, і навіть сприяли цьому. Усе це обурювало тих, хто недоброзичливо ставився до Шевченка, настроювало їх проти коменданта й стало причиною доносу на Ускова головному начальнику краю Перовському. Проте донос не був прийнятий графом” [11, с. 241–242].

Перед “полегшенням засланського життя”, як зазначалося вище: зловісний донос Ісаєва спричинив новий, особливо суворий арешт (1850) Т. Шевченка, допити й уже найсуворіший нагляд за “бувшим художником”. І тут перед слідчим постає питання: як розцінювати писання, наприклад, листів або “прошеній”... Тоді приходять уточнення: “дабы никаких возмутительных и пасквильных сочинений не сходило”. Тобто, справа передається на розсуд начальства... Чи порушувало начальство волю царя? Євген Сверстюк на це запитання відповів так: “Мабуть, ні. Тут треба врахувати тодішню дещо м’якшу манеру присудів, клопотань, послаблень, порівняно з советськими заборонами. З лагерного і засланського досвіду можу сказати, що приватне спілкування з офіцером нагляду виключалося. Не можна уявити, щоб советський капітан К. Герн переховував захалявні книжки піднаглядного, а якийсь офіцер радів, що матиме столичного домашнього вчителя для своїх дітей...” [46].

Отже, в ті часи в далеких східних губерніях Росії багато що доручалося “на усмотрение начальства”. А. О. Ускова згадує, що її чоловік І. О. Усков (комендант Новопетровського укріплення) не міг би дозволити Шевченкові послаблень і приятельських стосунків, якби не отримав натяку від генерал-губернатора Перовського. Фактично Шевченкові від 1854 р. **дозволено було писати російською мовою** – під наглядом і цензурою офіцерів. За традицією російської бюрократії заборони мали письмову форму, а дозволи і послаблення – усну...

Про цей аспект творчості Т. Шевченка у ювілейних виданнях до 150-річчя з дня його народження й натяку немає. Натомість Є. П. Кирилюк нав’язував думку, що “російські повісті Шевченка є яскравим свідченням справжнього ставлення поета до російського народу, його передової культури, його національної мови” [16, с. 39]. Безперечно, Т. Шевченко з великою повагою ставився до Герцена, Лермонтова, Кольцова,

Чернишевського, Некрасова, Михайлова, братів Курчочкіних і братів Жемчужникових, Тургенева, Аксакова, Щепіна, сім'ї Ф. М. Толстого, яка допомагала Шевченкові вирватися із заслання, та багатьох інших передових людей Росії. Але високе почуття національного обов'язку у Т. Шевченка не знало компромісу. У нього не було половинчатості, роздвоєності, невпевненості, коли йшлося про українську справу.

Євген Сверстюк слушно наголошує, що “здогади” радянських шевченкознавців про причини писання “інтимного щоденника” російською мовою йдуть від тенденції уподібнювати Шевченка до себе. Насправді, поет ще довго після звільнення, яке теж було напівофіційним, був готовий до чергового арешту, допитів і пояснень... Однак він не зробив жодного кроку, щоб маскувати свої твори під офіційну кон'юнктуру. А це вже було важко зрозуміти радянським літературознавцям,.. то вони такий крок зробили за нього – “добровільним вибором” російської мови...” [46].

Публіцист Сергій Грабовський підкреслює, що “дозвіл писати був отриманий тільки тоді, коли Шевченко добував останні роки солдатчини в Новопетровському укріпленні на Мангишлаку, – писати тільки російською мовою (Курсив наш – В. Л.), і то – під доглядом офіцерів” [3]. Це також був один із складників зловісної політики московської імперської влади, яка намагалася зросійчити українців, перетворити Україну на територію без національного обличчя. Однак, на відміну від Гоголя і Кукільника, Т. Шевченко не захотів розчинитися в імперському “російському морі”, хоч міг це зробити. І навіть, чого гріха таїти, попервах робив деякі кроки в цьому напрямі.

У листі до Г. Ф. Квітки-Основ'яненка від 8 грудня 1841 р. Т. Шевченко писав: “Ще посилаю вам кацапські вірші своєї роботи. Коли доладне що, то дрюкуйте, а коли ні, то закурить люльку, коли люльку курите. Це, бачте, пісня з моєї драми “Невеста”, що я писав до вас, трагедія “Никита Гайдай”. Я перемайстрував її в драму. Я ще одну драму майструю. Назоветься “Слепая красавица”. Не знаю, що з неї буде, боюсь, щоб не сказали москалі *mauvais sujet*, бо вона, бачте, з українського простого бити. Ну, та цур їм, москалям. Посилаю вам білети на “Гайдамаки”, роздай[те], будьте ласкаві, як умієте, вони вже надрюковані. Та... ей-богу, сором сказати, нема чим викупить з дрюкарні. Малюю вашу панну Сотниківну. Хотів кончить до Різдва, та й не знаю, бо тут тепер ні день, ні ніч, так, чортзна-що. Прокинешся рано, тільки що заходишся малювать, дивишся, вже й ніч. Отаке-то лихо. Тільки пензлі миєш, білш нічого. Спасибі вам і панові Артемовському за ласкаве слово. *І спасибі всім тим, хто пише по-нашому або про наше* (Курсив наш – В. Л.). Покланяйтесь їм, кого знаєте і хто чув про мене. Оставайтесь здорові, не забувайте, а вас ніколи не забуде Т. Шевченко” [63, с. 15].

Однак варто віддати належне Кобзареві, котрий умів вчасно зупинитися. “То що ж зупиняло його?– запитує філософ Петро Кралюк і відповідає. – Здорова селянська натура, яка не сприймала фальшивої імперської мішури і насміхалася із чванства багюшки-царя та його слуг. А ще, певно, в Кобзаря озвалася гідність предків-козаків, які не хотіли терпіти насильства над собою. Тому для Шевченка ієрархічна влада, побудована на тупому насильстві, виглядала абсурдно. Згадаймо хоча б відому сцену генерального мордобиття в поемі-комедії “Сон”. Такої ядучої та водночас символічно-глибокої сатири на Російську імперію ми не зустрічаємо в тогочасній літературі” [23].

Тарас Шевченко – винятково національний поет

Звісно, антиімперською є не лише поема “Сон”, а й інші не цензуровані твори Кобзаря, особливо періоду “трьох літ”. Саме за ці твори з Шевченком жорстоко розправився царизм, заслывши простим солдатом у далекий Казахстан без права писати й малювати. Жодного члена Кирило-Мефодіївського братства не покарали так, як Шевченка. Правителі імперії добре усвідомлювали, хто серед кирило-мефодіївських братчиків найнебезпечніший для них. Як і усвідомлювали вони те, що найсильнішою зброєю Кобзаря є його українське Слово. Слово Тараса Шевченка – вогненний клич-маніфест, яке наснажує національною свідомістю, розпалює любов до свободи і рідної України. Московський режим боявся Шевченкової правди, його пророцтв.

Роздумуючи над причинами втечі Гоголя від національної самоідентифікації, І. Франко звернув насамперед увагу на мовний аспект: “Візьміть для прикладу двох геніяльних українців — Гоголя і Шевченка. Як безмірно корисніші були обставини, серед яких писав Гоголь, у порівнянні до тих, серед яких пройшло бурлацьке та невільницьке життя Шевченка! А в їх духовій діяльності що бачимо? У Гоголя прудкий хід на недосяжні височини артизму, та на тих височинах заворот голови, внутрішнє роздвоєння, чорні сумніви і упадок у добрі містицизму; а у Шевченка рівну, ясну дорогу все вгору та вгору, все на вищі, світліші височини, до таких гармонійних акордів гуманної євангелії, як “Марія”. Які були причини такого кінця Гоголевої кар’єри, різні різно пояснюють, та все-таки серед тих причин важне місце займають відчуження геніального українця від рідної мови...” [53, с. 233].

Історична несправедливість, насильство, що його виявляє один народ щодо іншого, виключає можливість гармонізації стосунків між ними. Російський імперський режим доводив до того, що правдою чи неправдою душа українська, ставши напочатку “дво-душною”, врешті однодушно переходила на ґрунт чужої національності. О. Лотоцький справедливо підкреслював: “Царський режим, що витравлював із життя українські елементи, – то брутальною силою, то силою здобутою при значній участі українських рук культури, приводив до перетворення національної психології, до трансформації національної істоти, аж врешті наступало свідоме самовизначення української індивідуальності – як московської, під маркою “рускости”. І це не тільки було самим життєвим фактом, але факт той знаходив для себе й самовиправдання ідеологічне та уґрунтовані засади з боку отих національних перевертнів – переконаних чи несвідомих.

Такі явища дуже боляче били по українській нації, бо вони нищили психологічні підстави в масах тої нації та одривали од неї найздібніші її елементи, що, замість творити на своєму національному ґрунті, переносили свою духовну й матеріальну творчість на ґрунт чужий, тим зменшуючи українське національне надбання” [31, с. 441].

Мій Боже милий, як то мало
Святих людей на світі стало.
Один на другого кують
Кайдани в серці. А словами.

Медоточивими устами
Цілюються і часу ждуть...

Вчитаймося у ці рядки Тараса Шевченка, задумаймося над ними, осмислімо їх. Кожен з нас збагне, відчує, глибоко зрозуміє суть нинішніх не лише українсько-російських взаємин, а й відносин з іншими наддержавами, розгледить загрози для української незалежності, почує дзенькіт нових кайданів.

Отже, якби шляхом М. Гоголя пішов Т. Шевченко, ступала вся творча еліта України, українська мова була б “де факто” зведена на рівень діалекту; а нація – позбавлена головної консолідуючої сили – загальнонародної літературної мови, не змогла б протистояти загрози тотального мовно-культурного поглинання московським імперським молохом.

Росіянин М. Некрасов назвав Т. Шевченка “исключительно национальным” поетом. Чеський письменник і перекладач Ян Гудець, у статті, надрукованій в журналі “Zlata Praha” (1884, №№ 44-50), наголошував, що “Шевченкове поетичне сяйво піднялося вище всіх, і від цього раптом розвиднилося на всій просторій Україні. “Кобзар” викликав захоплення на далекому Кавказі, в холодному Сибіру і за Дунаєм. Зворушилося все живе з українського племені по далеких світах, почало зігрівати в серцях забуте сім’я своєї народності. Для свого розкиданого на сотні і сотні миль народу Шевченко став ніби прапором; *живодайне слово поета стало запалюючою іскрою нової сили, про яку до цього не могли й думати найбільші уми серед його українських земляків, – і цією новою силою була національна свідомість* (Курсив наш – В. Л.). Сила ця сполучала розкиданий по всіх усядах народ, єднала всіх його братів і навіки утвердила українське “суть!” (тобто “живуть!”, не загинули українці)” [4, с. 390].

Однак національну, загальнолюдську суть Шевченкового Слова перекручували на догоду комуністичній ідеології та політичній практиці формування так званої “нової людини”, позбавленої національної свідомості, інтернаціоналіста з московсько-комуністичним імперським мисленням. Наприклад, Є. С. Шабліовський нав’язував думку, що “патріотизм Шевченка неминуче пов’язаний з боротьбою проти націоналізму, проти будь-якої проповіді національної зашкарублості, винятковості” [61, с. 419].

Як Т. Шевченко ставився до національного питання українського народу досить чітко роз’яснив Марко Черемшина ще у 1910 р. під час відчиту в 49 роковини смерті Кобзаря: “Питання національне взагалі – є двояке: 1) націоналізм jako народна індивідуальність і 2) націоналізм jako шовінізм, народне самовозвищення, бажанне відняти національність у другого народу, топлячи його в своїй національності.

Шовінізм стоїть уперек міжнародному братерству, не дає статися широкій загальночоловічій кооперації, – що, впрочім, бачимо тепер в германізації, обрусінню, мадяризації і іншому.

Антитезою шовінізму є народна індивідуальність, свобода кожного народу розвиватися відповідно до природи своєї рідної сторони, без насильного порушення мови й інших етнографічних відмін.

Широкий гуманізм Шевченка не допускав до себе узькоглядного шовінізму, і ніхто так *безпощадною критикою не осудив декотрих народних традицій і народне жите,*

як сам Тарас Шевченко Доста тільки нагадати його “Послання до земляків”. Очевидна річ, що Шевченка дуже сильно вражали “няньки, дядьки отечества чужого”, вражали його усякі наміри відняти у народу його індивідуальність, *а оборона народної індивідуальності не єсть вузьким націоналізмом-шовінізмом, – тільки вихідним пунктом усього чоловічого прогресу і конечною метою всякої культури*” [58, с. 387].

“Тараса Шевченка я ставив поруч з іншими поетами-націоналістами, але жоден з них, навіть великий з великих – Міцкевич, не виявляв своєї любові до вітчизни в такій зворушливій формі, з такою силою, – наголошував А. В. Луначарський у статті “Великий народний поет (Тарас Шевченко)”, яку написав 1911 р. з нагоди 50-річчя з дня смерті Т. Г. Шевченка, що окремою брошурою опублікована у Львові 1912 р. – Не тільки політичне поневолення України спричинилося у Шевченка до загострення національного почуття – воно було в гармонійному зв’язку з іншими почуттями; не тільки ображений громадянин протестував у ньому – цього громадянина непохитно підтримував і художник, що жив у душі Шевченка. Шевченко закоханий в красу української мови, її словесну розкіш, чудову співучість, невичерпний гумор, в її вільність від всякої граматичної неволі; він закоханий в розкішні та влучні метафори і порівняння народної творчості, що творилися впродовж цілих віків; він закоханий в історичні, козацькі форми побуту – а тим часом все це зневажається. Не тільки солдатський чобіт режиму Миколи I топче молоду українську літературу, але й українська інтелігенція соромиться своєї мужицької вимови і намагається замінити свою чудову мову каліченою напівросійською говіркою. Шевченко немов почував, що насильство уряду та зрада рідній мові більшості частини української інтелігенції позбавляють його музу справжньої аудиторії, що презирство до мови, яку він так шанував, стає на дорозі між ним і його народом. Ось через що Шевченко-літератор підтримував Шевченка-громадянина в його націоналізмі!” [34, с. 400].

Підкресливши, що Шевченко “поет української нації”, що “він поет народний”, який “далеко поза Україною розкинув могутні, повні квіткових пахошів віти свого генія”, А. В. Луначарський, як комуністичний ідеолог, приписав Кобзареві “соціалістичний дух”. Але Шевченкове поетичне і публіцистичне Слово є основою гуманістичного українського націоналізму, а не вульгарного соціалізму, витвореного російськими комуністами.

Фальсифікатори творчості Шевченка

Інформаційний простір Радянського Союзу насичений був постулатами про те, що “люті вороги українського народу – українські буржуазні націоналісти” опорочують, фальсифікують творчість Т. Шевченка.

Насправді незаперечні факти свідчать: трубадури соціалізму і комунізму, “раби з кокардою на лобі”, “лакеї в золотій оздобі”, “раби, подножки, грязь Москви”, “свинопаси”, “фарисеї” замовчували, що комуністична цензура скорочувала “Кобзар” на цілі твори. Наприклад, у “Кобзарі” видання 1950 року не було надруковано 18 творів,

зокрема “Якби ти, Богдане”, “Розрита могила”, “Великий льох”, “Чигрине, Чигрине...”, “Стоїть в селі Суботові”, “Іржавець”, “Давидові псалми”, “Заступила чорна хмара...” та ін.

Заборона публікувати ці поезії Т. Шевченка пов’язана з тим, що комуністична імперія Радянський Союз була спадкоємцем Російської імперії, продовжувачем колоніальної політики московських царів. Т. Шевченко так писав про жорстокість російських завойовників:

Отак її воєводи,
Петрові собаки,
Рвали, гризли... І здалека
Запорожці чули,
Як дзвонили у Глухові,
З гармати ревнули.
Як погнали на болото
Город будувати.
Як плакала за дітками
Старенькая мати.
Як діточки на Орелі
Лінію копали
І як у тій Фінляндії
В снігу пропадали.
Чули, чули запорожці
З далекого Криму,
Що канає Гетьманщина,
Неповинно гине.

Особлива прикмета російського імперіалізму за царських, комуністичних і нинішніх часів “це – вмілість зняти поневоленому народові голову так, щоб він цілував катові руку, і дякував за визволення. Ця вмілість – один із проявів цинізму, притаманного російському імперіалізму, цинізму, що межує із садизмом, – зазначив М. Добрянський-Демкович. – Є в російському імперіалізмі – я не вагаюся вжити цього слова – елементарно дика і zarazом вишукано рафінована, люта ненависть супроти кожного, хто прагне бути вільною людиною і не хоче в неволю до “визволителів” [7, с. 27].

У “Розритій могилі” Т. Шевченко зобразив зруйновану московськими загарбниками Україну, яка постає в образі матері. Поет розмовляє з нею:

Світе тихий, краю милий
Моя Україно,
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась,
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?

На свої перейнятї стражданням, вболіванням запитання поет чує відповідь:

“Молилася, турбувалася,
День і ніч не спала,
Малих діток доглядала,
Звичаю навчала.
Виростали мої квіти,
Мої добрі діти,
Панувала і я колись
На широкім світі,
Панувала...

А що ж трапилось? Причина органічно впливає з Переяславської угоди 1654 р. між Українською гетьманською державою і Московським царством. Т. Шевченко осуджує за це Богдана Хмельницького:

...Ой Богдане!
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Вкраїну,
Що, колишучи, співала
Про свою недолю,
Що, співаючи, ридала,
Виглядала волю.
Ой Богдане, Богданочку,
Якби була знала,
У колисці б задушила,
Під серцем приспала.

Ставлення Т. Шевченка до діяльності Б. Хмельницького було неоднозначним. Поет оцінював його як одного з “праведних гетьманів”, “славного Богдана” (“Гайдамаки”), “геніального бунтовщика” (запис у щоденнику 22 вересня 1847 р.), визнаного ватажка національно-визвольної боротьби, “козачого батька”. Т. Шевченкові належать малюнки “Дари в Чигирині 1849 року”, “Смерть Богдана Хмельницького”, “Богданова церква в Суботіві”, “Богданові руїни в Суботіві”. Т. Шевченко разом з тим гнівно картав Б. Хмельницького за Переяславську угоду, яку радянська історіографія завжди подавала, як одвічне прагнення до возз’єднання України з Росією, як поштовх до її економічного й культурного розвитку.

Насправді історія українського народу під Москвою – це довготривалий ланцюг поневолень, принижень, катувань, фізичного знищення, етнопсихологічного геноциду, безнастанного переслідування української мови, культури, духовності, традицій, звичаїв.

Поетичні рядки Т. Шевченка в устах матері-України нагадують національний апокаліпсис, який, на жаль, триває досі:

Степи мої запродані
 Жидові, німоті,
 Сини мої на чужині,
 На чужій роботі.
 Дніпро, брат мій, висихає,
 Мене покидає,
 І могили мої милі
 Москаль розриває...

“Виглядає, що Президент України та його дорадники не знають чи не хочуть знати історії своєї країни, не читали праць українських істориків Михайла Грушевського, Дмитра Дорошенка, Михайла Брайчевського та багатьох інших, що правдиво висвітлюють Переяславський договір, та книгу Пророка України Тараса Шевченка “Кобзар” [20], – зауважує Олексій Коновал із США.

Т. Шевченко і у цьому вірші гнівно картає колишніх і нинішніх національних відступників:

А тим часом перевертні
 Нехай підростають
 Та допоможуть москалеві
 Господарювати,
 Та з матері полатану
 Сорочку знімати.
 Помагайте, недолюдки,
 Матір катувати.

Засуджуючи національну безликість, яка легко вживається з малоросійством, запроданством, яничарством, Т. Шевченко сподівається, що “схоронений старими батьками” скарб – символ долі, сповіданої волі–діти матері-України відшукають:

...Ех, якби-то,
 Якби-то нашли те, що там схоронили,
 Не плакали б діти, мати не журилась.

У розкопаній начетверо, розритій могилі москалі так і не знайшли скарбу. Мотиви українського національного скарбу – незалежності – пронизують містерію “Великий льох”. Т. Шевченко “своєрідно персоніфікує відлучення Москвою української нації від історичного часоплину” (О. Забужко), ізоляцію України від Європи. Непрошені гріхи трьох білих пташок – трьох дівочих душ – пов’язані з драматичними, переломовими епізодами української історії – Переяславською угодою, погромом Батурина (2 листопада 1708 р.) перед Полтавською битвою (1709 р.) й тріумфальною подорожжю Катерини II Україною після зруйнування Січі та повному закріпаченні краю.

Глибинна суть московської політики щодо України не змінилася, вона набула лише іншого забарвлення. “Переяславський міф в московській імперській оболонці обслуговував Російську імперію. Його комуністична модифікація обслуговувала СРСР.

У цих державних утвореннях Україна сиділа, як комаха в бурштині, не маючи змоги поворохнутися. Тільки за цієї умови міф зберігав свою переконливість, Кожен, хто висловлював сумнів, повинен був виступити проти могутньої держави, наразившись на звинувачення у мазепинщині, петлюрівщині або бандерівщині” [26], – наголошує професор С. Кульчицький.

Знищення українства, національного духу цілеспрямовано тривало за радянських часів. Але через архетиповість Т. Шевченка комуністичний режим так і не ризикнув за все своє існування викреслити його з історії, як це було зроблено з сотнями інших українських видатних митців, науковців, політиків. Тим часом відбувалося препарування, фальсифікація ідей Т. Шевченка.

Історик, політолог Олександр Палій слушно підкреслює, що переклади творів Т. Шевченка іншими мовами за радянських часів часто просто анекдотичні: так, фразу “по-московськи лає” замінили на “крепкой бранью осыпает”; “москалики що заздріли, то все очухрали” – “царских слуг объяла зависть, все поразоряли”; “ляхи були – усе взяли, кров повипивали. А москалі і світ Божий в путо закували” – “Шляхта была и все взяла, кровь повыпивала. А царица даже воздух в цепи заковала”; “на квиток повірив москалеві” – “Расписке поверил чиновничьей”; “може, Москва випалила і Дніпро спустила в синє море” – “Может, выжжена Украина, может, Днепр спустили в синее море”; “Твої діти молодії... московською блекотою... заглушені” – “Сыновья родные... под царевой беленою... загдохшие”; “Як все москаль позабирає, як розкопа великий льох” – “Когда начальство раскопает и славный обкрадет подвал”.

“Шевченко не пробуждал высоких чувств к великому государству Российскому, – писав цензор ще Російської імперії, – ибо проповедовал украинофильство и не мог говорить о воссоединении Малороссии с Россией без ненависти” [40].

Очевидно, саме так і було. Про вірш “До Основ’яненка” цензор стверджує: “Из него следует, что под волей здесь понимается не свобода от крепостного права, но вольность Малороссии вообще, воля от уз, связующих с народом российским (“лютим ворогом”) его южную ветвь”.

Шевченків “Сон” було заборонено цензурою тому, що “автор твердит, что жидитель Петербурга “засипав болота шляхетными кістками козаків і поставив на їхніх замучених трупах столицю, в якій без ножа пролито багато крові людської; він викроїв собі порфиру із шкіри малоросів і в цьому уборі заснував столицю...”

У вірші “Розрита могила” цензорів обурили докори поета Богданові Хмельницькому за приєднання Української гетьманської держави до Московського царства та називання “вірнопідданих малоросів відступниками, які допомагають знімати з України останню сорочку і катувати свою Батьківщину”. Цензори не зрозуміли звернення поета до України: “За що тебе сплюндровано, за що, мамо, гинеш?”, та звернення України до Богдана Хмельницького: “Якби була знала, у колисці б задушила, під серцем приспала”.

Цензура звернула увагу на те, що у вірші “Заповіт” поет “просить малоросів, щоб вони, передавши його тіло землі, повстали та порвали кайдани та окропили волю вражою злою кров’ю”. Шевченкове пророкування сумної долі Російської імперії цензори помітили у вірші “І Архімед, і Галілей”.

Головні засади української національної ідеї державотворення

Між рабством і боротьбою Т. Шевченко незмінно обирає боротьбу – як у власному житті, так і в суспільному ідеалі. На думку Олександра Палія, “популярність Шевченка можна пояснити двома причинами. Перша – це, власне, надзвичайна архетиповість його творів. Образи у Шевченкових творах мають виражений національний характер і тому іноді просто не зрозумілі іноземцям. По-друге, сила Шевченкового слова наштовхнулася на гострий запит у самому українському суспільстві” [40].

Тарас Шевченко чітко оформлював головні засади української національної ідеї державотворення. Вчитаймося у такі заповітні слова, осмислімо їх і відчуємо, як матеріалізується Слово Кобзаря-Пророка:

В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля.

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра...

... Учітесь, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь.
Бо хто матір забуває,
Того бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають.
Чужі люди проганяють,
І немає злomu
На всій землі безконечній
Веселого дому.

Обніміться ж, брати мої,
Молю вас, благаю!

Тарас Шевченко вірить, що його Слово – “велике” і “святе”, “тихе, добре, кротке” Слово, яке даровано йому Богом, відкриє істину незрячим і глухим для духовно-морального просвітлення, національного самоусвідомлення. Тоді

Встане Україна.
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!..

Визначальною сутністю шевченківської філософії національної ідеї, про що замовчували “шевченкознавці” в радянські часи, була й залишається ідея національної державності, показана Т. Шевченком через архетипи “Дім”, “Поле”, “Храм”. “У широкому

плані символіка концепту “Дім” позначає святе довкілля буття людини, в якому вона (як хазяїн оселі) може займати чільне місце... Символ “Дім” характеризує антропоцентричне буття від сім’ї до національної солідарності. “Дім” – це ніша людини в Універсумі. Так само в загальному визначенні символіка концепту “Поле” знаменує життєвий топос людності... Тут йдеться насамперед про “поле життя”, джерело багатства, економічний простір виживання... Ідея “Храму” пов’язана зі святинами людини та її етносом... Він поєднується з національною ідеєю і в цьому розумінні означає зв’язок небесного та земного, ідеологію софійного, освяченого мудрістю буття” [24, с. 291–292].

Отже, національна держава повністю і на всіх рівнях Словом і Ділом може захистити націю та її буття, створити потрібні умови для її розвою. Тільки у власній “хаті”, у своїй державі людина, народ стає справжнім господарем своєї долі на своїй землі, не слугою, а газдою перед світом стає (І. Франко). Тільки в Соборній Самостійній Українській Державі можуть утверджуватися “правда, і сила, і воля”, може бути забезпечене національне життєстверджуюче існування.

Ще у 1903 р. Іван Франко у статті “На роковини Т. Г. Шевченка” наголошував, що “слово великих поетів тим, власне, велике й віковичне, що, не зупиняючися на поверхні, на шкаралупці, на тимчасових формах явищ, захопає їх суть, основу, те, що в них вічне і загальнолюдське, і через те воно в душі кожного чоловіка вмє збудити відгук та співчутє і може в даній нагоді відповісти тій душі на її найглибші, найболючіші запити та пориви, дати їй потіху в горю, вказати ясний шлях” [55, с. 339].

Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В остатню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.

Тарас Шевченко вірив в особливу місію українського Слова, яке, народившись від Правди, вселиться в людські душі, освітить їх світлом Істини, національним духом, загальнолюдською любов’ю. Тоді Господь, перейнявшись болями і тривогами української нації, дослухається до Шевченкової молитви:

А всім нам вкупі на землі
Єдинонмисліє подай
І братолубіє пошли.

Список використаної літератури

1. Белинський В. Г. П. В. Анненкову. – 1-10 декабря 1847 р. / В. Г. Белинський // Полн. собр. соч. – М., 1956. – Т. 12.
2. Белинський В. Г. История Малороссии / В. Г. Белинський // Полн. собр. соч. – М., 1956. – Т. 5.
3. Грабовський Сергій. “Шевченкіана по-жандармському” на оренбурзькому телебаченні / Сергій Грабовський // День. – 2013. – 14 берез.
4. Гудець Ян. Із статті “Тарас Григорович Шевченко” / Ян Гудець // Світова велич Шевченка. Збірник матеріалів про творчість Т. Г. Шевченка в трьох томах. – Т. 3. – Державне видавництво художньої літератури. – К. – 1964.

5. Добролюбов М. О. “Кобзар” Тараса Шевченка. Коштом Платона Семеренка / О. М. Добролюбов // Світова велич Шевченка. Збірник матеріалів про творчість Т. Г. Шевченка в трьох томах. – Т 1. – Державне видавництво художньої літератури. – К. – 1964. – 511 с.
6. Добролюбов М. О. Літературно-критичні статті [Текст] / М. О. Добролюбов. – К., Держполітвидав України. – 1956. – 611 с.
7. Добрянський-Демкович М. Україна і Росія: історичні нариси на тему російського імперіалізму / М. Добрянський-Демкович. – Рим: Укр. Католический університет ім. Св. Климента Папи, 1989. – 172 с.
8. Донцов Дмитро. Шевченко і патріоти // Дмитро Донцов. Вибрані твори. У десяти томах. – Том 2. Культура та історіософська есеїстика (1911–1939 рр.). – Дрогобич-Львів. Видавнича фірма “Відродження”, 2012. – С. 116–119.
9. Жемчужников Л. М. Спогади про Тараса Григоровича Шевченка / Л. М. Жемчужников // Спогади про Тараса Шевченка / Упоряд. і приміт. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка; передм. В. Є. Шубравського. – К. : Дніпро, 1982. – 547 с., іл.
10. Жулинський Микола. Шевченкова пересторога / Микола Жулинський // День. – 2010. – 5-6 берез.
11. Зарянюк М. С. Спогади Н. І. Ускової про Т. Г. Шевченка / М. С. Зарянюк // Спогади про Тараса Шевченка / Упоряд. і приміт. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка; передм. В. Є. Шубравського, – К. : Дніпро, 1982. – 547 с., іл.
12. Зіньківський Т. Національне питання в Росії / Т. Зіньківський // Писання Трохима Зіньківського. – 1896. – Кн 2. – Львів : 3 друк. НТШ.
13. Зіньківський Т. Тарас Шевченко в світлі європейської критики / Т. Зіньківський // Писання Трохима Зіньківського. – 1896. – Кн. 2. – Львів : 3 друк. НТШ.
14. Ібрагімов Галімджан. Герой-поет (Великий малоросійський поет Тарас Шевченко) / Галімджан Ібрагімов // Світова велич Шевченка. Збірник матеріалів про творчість Т. Г. Шевченка в трьох томах. – Т 1. – Державне видавництво художньої літератури. – К. – 1964. – 511 с.
15. Іванишин Петро. Візія Предтечі / Петро Іванишин // Українське Слово. – 2013. – 13-19 берез.
16. Кирилук Є. П. Шевченко і російський народ / Є. П. Кирилук // Збірник праць першої і другої наукових Шевченківських конференцій. – К. : Вид-во АН УРСР, 1954.
17. Кінан Е. Російські історичні міфи / Едвард Кінан. – Київ : “Критика”, 2001. – 284 с.
18. Козачковський А. О. Із спогадів про Т. Г. Шевченка / А. О. Козачковський // Спогади про Тараса Шевченка / Упоряд. і приміт. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка; передм. В. Є. Шубравського. – К. : Дніпро, 1982. – 547 с., іл.
19. Комишанченко М. П. Шляхи визнання світової величі Кобзаря // Світова велич Шевченка. Збірник матеріалів про творчість Т. Г. Шевченка в трьох томах. – Т 1. – Державне видавництво художньої літератури. – К., 1964. – 511 с.
20. Коновал Олексій. Чи варто відзначити річницю Переяславського договору? / Олексій Коновал // Літературна Україна. – 2002. – 30 трав.
21. Короненко Світлана. Григорій Гусейнов: “Лише кохання тримає нас у щасті й польоті” / Світлана Короненко. – Літературна Україна. – 2013. – 5 верес.
22. Костомаров М. І. Із статті “Малоросійська література” / М. І. Костомаров // Світова велич Шевченка. Збірник матеріалів про творчість Т. Г. Шевченка в трьох томах. – Т. 1. – Державне видавництво художньої літератури. – К., 1964. – 511 с.
23. Кралюк Петро. Тарас Шевченко: заперечення імперськості / Петро Кралюк // День. – 2013. – 7-8 берез.
24. Кримський Сергій. Під сигнатурою Софії / Сергій Кримський. – К. : Видавничий дім “Києво-Могилянська Академія”, 2008. – 367 с.
25. Куліш П. О. Із статті “Чого стоїть Шевченко, як поет народний” / П. О. Куліш // Світова велич Шевченка. Збірник матеріалів про творчість Т. Г. Шевченка в трьох томах. – Т 1. – Державне видавництво художньої літератури. – К., 1964. – 511 с.

26. Кульчицький С. Три Переяслави / С. Кульчицький // Дзеркало тижня. – 2002. – 31 серп.
27. Лазаревський М. М. “Із спогадів про Т. Г. Шевченка” / М. М. Лазаревський // Спогади про Тараса Шевченка / Упоряд. і приміт. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка; передмова В. Є. Шубравського, К. : Дніпро, 1982. – 547 с., іл.
28. Лазаревський Ф. М. Т. Шевченко в Оренбурзі / Ф. М. Лазаревський // Спогади про Тараса Шевченка / Упоряд. і приміт. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка; передм. В. Є. Шубравського, – К. : Дніпро, 1982. – 547 с., іл.
29. Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX – початок XX століття) / Юрій Левенець. – К. : Стило, 2001. – 585 с.
30. Лесков М. С. Із статті “Остання зустріч і остання розлука з Шевченком” / М. С. Лесков // Світова велич Шевченка. Збірник матеріалів про творчість Т. Г. Шевченка в трьох томах. – Т. 1. – Державне видавництво художньої літератури. – К., 1964. – 511 с.
31. Лотоцький О. Сторінки минулого / О. Лотоцький. – Варшава, Част. 2. – 1933. – 481 с.
32. Лубчак Вадим. Україна і Росія готуються спільно відзначати 200-річчя Тараса Шевченка / Вадим Лубчак. – День. – 2013. – 7-8 берез.
33. Лук’яненко Левко. Без національної честі й людської совісті / Левко Лук’яненко // Слово Провсвіти. – 2013. – 15-21 серп.
34. Луначарський А. В. Великий народний поет (Тарас Шевченко) / А. В. Луначарський // Світова велич Шевченка. Збірник матеріалів про творчість Т. Г. Шевченка в трьох томах. – Т. 1. – Державне видавництво художньої літератури. – К., 1964. – 511 с.
35. Мазур Павло. Несвяткові роздуми напередодні ювілею. Тарас Шевченко і Віссаріон Белінський / Павло Мазур // День. – 2013. – 21-22 черв.
36. Матов О. І. Тарас Григорович Шевченко на засланні / О. І. Матов // Спогади про Тараса Шевченка / Упоряд. і приміт. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка; передм. В. Є. Шубравського. – К. : Дніпро, 1982. – 547 с., іл.
37. Микешин М. Й. Спогади про Шевченка / М. Й. Микешин // Спогади про Тараса Шевченка / Упоряд. і приміт. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка; передм. В. Є. Шубравського. – К. : Дніпро, 1982. – 547 с., іл.
38. Мороз О. Гімн боротьби за волю і братерство / Олександр Мороз // Науково-інформаційний вісник АН ВО України. – 2013. – №4. – С. 19–25.
39. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Курс, читаний в Українському Народному Університеті. З малюнками і портретами українських діячів. Видавництво книгарні Є. Череповського. – К., 1918. – 272 с.
40. Палій Олександр. Актуальний Шевченко. “Народи дуже часто схиляються перед своїми великими, замість того, щоб їх чути” / Олександр Палій // День. – 2013. – 12 берез.
41. Панас Мирний. Про життя Тараса Шевченка // Світова велич Шевченка. Збірник матеріалів про творчість Т. Г. Шевченка в трьох томах. – Т. 1. – Державне видавництво художньої літератури. – К., 1964. – 511 с.
42. Панченко Володимир. “Дядьки отечества чужого...”. Тарас Шевченко – про українську квазі-еліту та “козака безверного” / Володимир Панченко // День. – 2013. – 11-12 січ.
43. Пахльовська Оксана. Тарас Шевченко – письменник ХХІ століття / Оксана Пахльовська // День. – 2013. – 24-25 трав.
44. Романів Стефан. Шевченко і український націоналізм / Стефан Романів // Шлях Перемоги. – 2013. – 21 серп.
45. Савичев М. Ф. Короткочасне знайомство з Тарасом Григоровичем Шевченком / М. Ф. Савичев // Спогади про Тараса Шевченка / Упоряд. і приміт. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка; передм. В. Є. Шубравського. – К. : Дніпро, 1982. – 547 с., іл.

46. Сверстюк Євген. Внутрішня свобода / Євген Сверстюк // Літературна Україна. – 2011. – 21 квіт.
47. Тимошик Микола. Богонатхненність творчої спадщини Тараса Шевченка / Микола Тимошик // Українське Слово. – 2013. – 21-27 серп.
48. Тисячна Надія. Шевченковий “Кобзар” – як Святе Письмо / Надія Тисячна // День. – 2013. – 5-6 берез.
49. Тупілко Віктор. До 100-ї річниці Олекси Гірника / Віктор Тупілко // День. – 2012. – 27 берез.
50. Тургенев І. С. Спогади про Шевченка / І. С. Тургенев // Спогади про Тараса Шевченка / Упоряд. і приміт. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка; передм. В. Є. Шубравського. – К. : Дніпро, 1982. – 547 с., іл.
51. Ускова А. О. Т. Г. Шевченко в Новопетровському укріпленні / А. О. Ускова // Спогади про Тараса Шевченка / Упоряд. і приміт. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка; передм. В. Є. Шубравського. – К. : Дніпро, 1982. – 547 с., іл.
52. Федченко П. М. Публіцистика Т. Г. Шевченка / П. М. Федченко // Світова велич Шевченка. Збірник матеріалів про творчість Т. Г. Шевченка в трьох томах. – Т 2. – Державне видавництво художньої літератури. – К., 1964. – С. 269–278.
53. Франко І. Двоязичність і дволічність / І. Франко // Літературно-Науковий Вістник. – 1905. – Т. 30.
54. Франко І. Сухий пеня / І. Франко // Мозаїка. Із творів, що не ввійшли до зібрання творів у 50 томах / Упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. – Львів : Каменяр, 2001. – 434 с. : портр.
55. Франко І. Я. На роковини Т. Г. Шевченка / І. Я. Франко // Світова велич Шевченка. Збірник матеріалів про творчість Т. Г. Шевченка в трьох томах. – Т. 1. – Державне видавництво художньої літератури. – К., 1964. – 511 с.
56. Цит. за: Письмо к издателью “Колокола” // Літературна Україна. – 1990. – 11 жовт.
57. Чалий М. К. Похорон Т. Шевченка на Україні / М. К. Чалий // Світова велич Шевченка. Збірник матеріалів про творчість Т. Г. Шевченка в трьох томах. – Т. 1. – Державне видавництво художньої літератури. – К., 1964. – 511 с.
58. Черемшина Марко. З промови “Відчит в 49-і роковини смерті Тараса Шевченка” / Марко Черемшина // Світова велич Шевченка. Збірник матеріалів про творчість Т. Г. Шевченка в трьох томах. – Т. 1. – Державне видавництво художньої літератури. – К., 1964. – 511 с.
59. Чернишевський М. Г. Літературно-критичні статті / М. Г. Чернишевський. – К. : Держполітвидав України. – 1951.
60. Чернишевський М. Г. Національна безтактність / М. Г. Чернишевський // Спогади про Тараса Шевченка / Упоряд. і приміт. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка; передм. В. Є. Шубравського. – К. : Дніпро, 1982. – 547 с., іл.
61. Шабліовський Є. С. Провідні засади гуманізму Шевченка / Є. С. Шабліовський // Світова велич Шевченка. Збірник матеріалів про творчість Т. Г. Шевченка в трьох томах. – Т. 2. – Державне видавництво художньої літератури. – К., 1964.
62. Шевченко В. Г. Спомини про Тараса Григоровича Шевченка / В. Г. Шевченко // Спогади про Тараса Шевченка / Упоряд. і приміт. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка; передм. В. Є. Шубравського. – К. : Дніпро, 1982. – 547 с., іл.
63. Шевченко Тарас. Повне зібрання творів у шести томах. – Т. 6. – Листи. Нотатки. Фольклорні записи / Тарас Шевченко. – К. : Видавництво Академії Наук України, 1964. – 640 с.
64. Юнге К. Ф. Спогади про Тараса Шевченка / К. Ф. Юнге // Спогади про Тараса Шевченка / Упоряд. і приміт. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка; передм. В. Є. Шубравського. – К. : Дніпро, 1982. – 547 с., іл.

Василь Лизанчук

Стаття надійшла до редколегії 10.09.13

Прийнята до друку 08.10.13